

KİTÂB-I 'İLÂC-NÂME (1556) ADLI BİR KEMÂLİYYE NÜSHASI VE ESERİN DİLİ ÜZERİNE

Ömer YAĞMUR*

Özet: *Kitâb-ı 'Îlâc-nâme 963 (1556) yılında istinsab edilmiş bir tıp metnidir. Eserin içeriği incelendiğinde bunun Kemâlîyye adlı tıp eserinin bir kopyası olduğu fakat farklı adlandırıldığı anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait olan eser Türkîye Türkçesinin kelime tabanlarındaki ve eklerindeki bazı fonetik gelişmelerini ve değişmelerini göstermektedir. Bazı kelime ve ekler 'Îlâc-nâme'de zaman zaman gelişmeli şekilleriyle birlikte kullanılmıştır. Bu yönüyle eser, kalıplaşmış eski imlânın gizlediği bazı dil hususiyetlerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.*

Anahtar Kelimeler: *Kitâb-ı 'Îlâc-nâme, Kemâlîyye, tıp, reçete, fonetik.*

On Kitâb-ı 'Îlâc-nâme, a Copy Of Kemaliyye (Book Of Medicine) and its Language

Abstract: *Kitâb-ı 'Îlâc-nâme was a kind of medical book reproduced in 963 (1556). When the content of the book is investigated, it is found out that the work was a copy of Kemâlîyye, which was a book of medicine at that time and named differently. Published in the second half of the XVIth Century, the book demonstrates some phonetic changes in the word roots and suffixes in Turkish. Also, the original forms of the words and suffixes were occasionally used together with the changed forms. Therefore, the work draws attention as it shows some language features hidden in the old stereotyped orthography.*

Keywords: *Kitâb-ı 'Îlâc-nâme, Kemâlîyye, medicine, recipe, phonetics.*

1. Giriş

1587 yılı Şubat ayında Habsburg hanedanından İmparator *II. Rudolf* elçi *Bartholomeus Petz* başkanlığında İstanbul'a armağanlar göndermek üzere bir elçilik heyeti tertip etti. Bu heyette eczacı olarak bulunan *Reinhold Lubenau* (d.1556-ö.1631), seyahatnamesinin bir yerinde, İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde ilaç yapımında karşılaştığı güçlükleri şöyle anlatır:

"Konstantinopolis'e gelir gelmez elçilik görevlileri hava değişikliğinden ve

---

* Yard.Doç.Dr., Abant-İzzet Baysal Üniversitesi.

düzensiz yaşam tarzından ötürü çeşitli hastalıklara tutuldular. Bu nedenle kentteki eczahaneleri soruşturmak zorunda kaldım, fakat Konstantinopolis'te ve Galata'da hiçbir eczahane bulamadım. Gerçi Galata'da kendilerini *Spetiales*, yani uzman eczacı diye tanıtan bazı işyerleri vardı, ama bunlarda ilaç denilebilecek bir şey yoktu, çünkü Türkler ilaca pek önem vermezler" (Lubenau 2012: 461).

Devamında, *Lubenau* Türklerin başlıca kullandıkları ilacın *maslak* olduğunu, bunun da *mankan* [haşhaş] bitkisinin kaynatılmasıyla elde edildiğini yazar (Lubenau, 2012: 461). Osmanlı günlük hayatına canlı tasvirlerle hatıratında yer veren

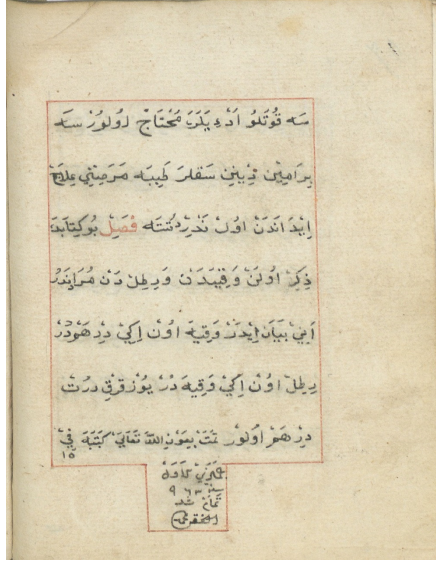
Bartholomaeus Georgievic (d.1505-ö.1566) ise "çıplak vaziyette dolaşan ve sadece ayıp yerlerini koyun postuyla örten" dervişlerin *matslach* [maslak] adındaki otu yedikten sonra kendilerinden geçtiklerinden, göğüs ve kollarını kanatarak hiç acı çekmiyormuş gibi davrandıklarından bahseder (Aksulu, 1998: 52). *Georgievic*'in çizdiği bu manzara bir Kalenderî dervişinin çâr-dârb [elif çekme] etmesi olmalıdır (bu konuda bir tasvir için bkz. Şentürk 1999: 350).

Lubenau'nun kayıtlarına göre Türklerin çokça kullandığı diğer bir ilaç, "*Moluca* adı verilen ve küçük çingiraklara benzeyen bir sürü çiçeği olan bir bitkinin kaynatılması ile elde edilen", içildiği takdirde insana cesaret veren ve acıyı unuttururan bir şuruptur. Yüksek ateşi olan hastalar için Türklerin uyguladığı ilaç ise "çok miktarda sarımsağı havanda dövüp sirke ile karıştırarak hastanın vücuduna sürmektir, böylece ateşin düşürüleceğine inanırlar"; neticede, hasta ölecek olursa bu emr-i Hak'tır (Lubenau 2012: 461).

Fakat *Lubenau*'nun bir eczacı olarak yakındığı konu, ilaç malzemesi almak için gittiği dükkanlarda malzeme isimlerinin Arapça olmasıdır: "Bu durumda ben öğrendiğim ilaçları kendim yapmak zorunda kaldım ve gereken malzemeyi satın almak için çeşitli mallar satan Arapların, Yahudilerin ve Türklerin dükkanlarını

aramaya çıktım. Bu konuda en büyük güçlük, malzeme adlarının Arapça olmasıydı" (Lubenau 2012: 461).

Yazının konusu olan *Kitâb-ı 'ilâc-nâme*'nin istinsah tarihi dikkate alınarak buraya kadar XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı tıbbının gündelik hayattaki durumu Avrupalı bir eczacının gözüyle ele alındı. Lakin, Osmanlı tıbbının *Lubenaû*'nun bahsettiği kadar kötü durumda olmadığını belirtmek gerekir. Çünkü XIV. yüzyıldan başlayarak, telif ve tercüme, birçok tıp eserinin kaleme alındığı görülür¹.

Rönesans tıbbı ile Osmanlı tıbbının ilk temaslarını 1393/1394'te VI. Charles tarafından Fransa'dan ve Bavyera Kralı X. Ludwig tarafından Almanya'dan sürülüp Türkiye'ye yerleşen ve 1491/1492'de İspanya'dan Osmanlı'ya iltica eden Yahudilere kadar dayandırabiliriz. XV. ve XVI. yüzyıllarda Yahudi asıllı olan *Giacomo di Gaeta* (Yakup Paşa), *Mûsâ b. Hâmûn* gibi bazı hekimler ise saray hekimliğine kadar yükselme şansını elde etmişlerdir (İhsanoğlu 1999: 275).

Günümüzde olduğu gibi eski tarihlerde de tıp önemli bir bilim dalı olmalıdır. Erken dönemlerde yazılmaya başlanan dinî-didaktik eserler kadar olmasa da tıp eserlerinin sayısı azımsanamayacak kadardır. Bu eserlerden biri olan *Kitâb-ı 'ilâc-nâme* farklı bir isimle anılmakla birlikte bundan başka bilinen on beş *Kemâliyye* nüshasından biridir². Fransa Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Colbert, 6457/Regius, 1348,3,3'te bulunan metin, 145x105 mm ebadında karton bir cilt içerisinde, *Dilgüşâ* ve *Segir-nâme* adlı iki eserle birlikte ciltlenmiş vaziyette, 1b-47b varakları arasında bulunmakta ve her sayfa yedi satır olarak harekeli nesihle yazılmıştır. Kitabın mukaddimesinde yazarla ilgili bir bilgi olmayıp sadece 1b sayfasının baş kısmında,

¹ Bunların bir listesi için bkz. Yelten 1993:6-12.

² Kemâliyye'nin diğer nüshaları için bkz. Bayat 2007: 5,6.

çerçevenin dışında "Kitab şâhibi Yūsuf ḥayır du‘ādan unutmayalar." cümlesi bulunur. Bu ifade doğrudan eseri yazan kişiyi değil, kitabın sahibini ya da onu kopya ettiren kişiyi belirtmektedir. Çünkü 47b sayfasının en sonunda kitabı istinsah eden kişinin "Mehemmed" olduğu belirtilmektedir. Daha önceki çalışmalarda *Kemâliyye*'nin yazarı ile ilgili bilgiler muğlak kalmıştır. *Yelten*, eseri II. Murad döneminde yaşamış *Şirvanlı Mahmud*a atfetmekte (Yelten 1993: 12), *Şahin* de bir *Kemâliyye* nüshası üzerine yayımladığı makalesinde *Yelten*'in bu görüşünü benimsemektedir (Şahin 2005: 152). İki araştırcının aksine *Bayat* bu eserin müellifinin *Şirvanlı Mahmud* yahut Tire Necip Paşa Kütüphanesinde ifade edildiği gibi *İbn Kemâl Paşa* olamayacağını iddia ederek yazarının Bursalı bir hekim olabileceği kanaatine varmaktadır (Bayat 2007: 7). *Akşemseddin*, *Mûciz (Mûcez) Kitâbı*, *Gâyetü'l-münâ*, *Hacı Paşa* gibi kaynaklardan ve çeşitli şifa kitaplarından derlenen reçetelerden oluşan ve ilk yazarı henüz kesinleşmemiş olan *'İlâc-nâme*'nin yahut diğer adıyla *Kemâliyye*'nin tıpkı *Segir-nâme*'lerde olduğu gibi zamanla anonim bir hüviyet kazandığını söyleyebiliriz.

Farklı kişilerin istinsah ettiği anlaşılan *Yelten*, *Şahin* ve *Bayat*'ın neşirleri ile *Kitâb-ı 'İlâc-nâme*'de yer yer kelime, cümle hatta paragraf düzeyinde ufak farklılıklar vardır. Fakat yazmaların bölümleri ve başlıklarında bir paralellik söz konusudur:

(~XV.yy.) Gül şarâbı ḥarâratı giderür ve şusuzlığı sâkin eyler, ma'de ḥarâratın def ider, kıandan, şafrâdan olan ısıtmalara çok aşşı vardır, ṭabî'atı yumuşadur, yürege kuvvat virür, göñli feraḥ ider. (Yelten 1993: 139)

(~XV.yy.) Gül şarâbı ḥarâreti giderür, şusuzlığı sâkin eyler, ma'de ḥarâratın def eyler, kıandan, şafrâdan olan ısıtmalara çok fâyidesi vardır, ṭabî'atı yumuşadur, yürege kuvvet virür, göñli feraḥ eyler. (Şahin 2005: 168)

(XVI.yy.) Gül şarâbı ḥarâreti giderir, şusuzlığı sâkin eyler, kıandan şafradan olan ısıtmaları giderir, ṭabî'yatı³ yumuşadur, yürege kuvvet virür, göñli feraḥ ider. Çok fâyidesi vardır. (Kitâb-ı 'İlâc-nâme 34a/4-34b/1)

(XVIII.yy.) Gül şarâbı ḥarâreti giderür, kıandan şafradan olan emrâzı def ider, ṭabî'atı telyîn, yürege kuvvet ve göñüle feraḥ virür. (Bayat 2007: 25)

Yukarıdaki ilk üç nüsha birbiri ile bir hayli yakın olmasına rağmen XVIII. yüzyılda

---

³ d. ṭabî'at.

istinsah edilen son nüsha diğerlerinden kelime ve cümle düzeyinde farklıdır. Mesela, ilk nüshada geçen *ısıtma+lar* (**Tar** 110 *ısıtma* sıtma, hastalık ateşi) yerine XVIII. yy.'a ait nüshada *emrâz* (çkl. maraz **Dev** 580 hastalık) tercih edilmiştir. Diğer yandan aşağıda dil özelliklerini ve metnini vereğimiz *Kitâb-ı 'ilâc-nâme*'nin dilindeki ikili şekiller onu diğer nüshalardan ayırmaktadır: *giderir ~ virür, yumışağ ~ yumuşağ, döğilmiş ~ döğülmüş* vb.

2. Eserin Dikkati Çeken Bazı İmla ve Dil Özellikleri

2.1. İmla

Osmanlı Türkçesi metinlerinde Arap harfli metinlerin imlası genellikle kalıplaşmıştır. Eğitilmiş müstensihlerin elinden çıkan eserlerde kalıplaşmış imlaya sıkı sıkıya bağlı kalınırken mesleği katiplik olmayan okur-yazar kimselerin elinden çıkan yazmalarda ve edebî olmaktan uzak, daha çok halka hitap etme kaygısı güden basit yapıllı eserlerde bu kalıplaşmış imla geleneğine riayet edilmediği de görülebilmektedir (Duman 2000: 19). Bu türden bir eser olan *'ilâc-nâme* sanatkârane ve edebî olma kaygısından ve doğal olarak kalıplaşmış imlanın kurallarına sıkı sıkıya bağlılıktan uzak görünmektedir. Bu nedenle metninde müstensihin ikili şekilleri çoğunlukla yan yana kullandığı görülür:

(...) şeker-ile bâdem için yemek dimâğa çok fâyide virür, baş ağrısını giderir.

Bu örnekte geniş zaman ekinin ilk şekli ile dudak uyumuna girmiş ikinci şeklini bir arada görmekteyiz⁴.

Art arda gelen şu iki cümledeki ikili kullanımlar dikkat çekicidir:

Bâb-ı Sekizinci: Oturağ yiriñ gicimesin ve 'ilâcların beyân ider ve bevâsir rencin devâsın beyân ider. Otırak yirüñ gicimesinün sebebi oldur kim yâ tîz şafradur yâhuz tuzlu balğamdur. (27b/6-28a/1)

Bu cümlelerde, *otır+ak > otur+ak* ve *yir+üñ > yiriñ* kelimelerinin dudak uyumuna bağlı gelişmeli şekilleri bir arada bulunmaktadır.

Başka bir cümlede /i/ > /e/ değişmesi ile ilgili şu örnek verilebilir:

⁴ Geniş zamanda, "Eski Anadolu Türkçesinin Türkiye Türkçesinden farkı, bu dönem metinlerinde 'düz-dar' ünlülerin yerine 'yuvarlak-dar' ünlülerin tercih edilmiş olmasıdır" (Gülsevin 2007: 92).

Beli sovuğ alsa ol şovu'ın te'sîri biliñ şühüklerine etlerine külisine bile olur. (18b/7-19a/1)

Dilde standartlaşmanın olmadığı bir dönemde "dikkatsiz müstensihlerin" elinden çıkan bu tür kullanımları normal karşılamak gerekir. Öyleki, Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine gelen süreçte kök ve eklerde bir takım fonetik değişimler olmuştur. Metinlerdeki ikili kullanımlar ise bir geçiş dönemi özelliği olmalıdır. Bu gibi ikili kullanımlara *'İlâc-nâme'*den sonraki yüzyıllarda Latin, Kiril gibi başka alfabelerle yazılmış transkripsiyon metinlerinde de rastlanması bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Konuyu örneklemek bakımından, *Hieronymo Megiser*'in 1612 tarihli *Institutionum Linguæ Turcicæ* ve *Jakab Nagy De Harsány*'nin 1672 tarihli *Colloquia Familiaria Turcico- Latina seu Status Turcicus*'da ilgi eki ve i/e'nin ikili şekilde kullanıldığını görmekteyiz:

Megisero'den...

Maslachatlering hairlassi ortasidur [Maslahatleriñ ~hairlisi ortasidur.]

At binenung, kilitsch kuschananung [At binenuñ, kiliç kuşananuñ.]

Ben usumung suin severena sofi danesin. Sira khimi khisin sever kimi anesin [Ben üzümüñ suyun severen a, sofi danesin. Zira kimi kızın sever kimi anesin]

Itmeck estedugum nesnec khimschye deme sira rast gelmejegek olurse giulerler sanga: mascaraluge allayursen [İtmek esteduğun nesne[yi] kimseye deme zira rast gelmeyecek olurse gülerler saña: maskaraluge ~allanursın].

...andan gelegektur huikhum itmege [...andan gelecektur hükum itmeğ].

Casavet adami sabun eder [Kasavet adami zabun eder.]

Harsány'den...

Anlari turli turli hizmete koşarlar, jenitzer [~yeniçeri] iderler. (Hazai 1973: 110)

Hristianların evlatlarından her iedi senede depşirmek iktiza ederdi. (Hazai 1973: 110)

2.1.1. Türkçe Kelimelerde İmla

Arap alfabesindeki bazı ünsüzler Türkçede tek bir sese karşılık gelebilmektedir:

Osmanlı Türkçesinin önemli özelliklerinden biri Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin yazıda olduğu gibi aktarılmasıdır (Tulum 2011b: 82). Buna rağmen metnimizde bazı alıntı kelimelerin asli imlalarına riayet edilmediği görülür. Bunun iki nedeni olabilir:

-Yazarın telaffuzu göstermek amacıyla bazı yazılışları bilinçli olarak yazıya aktarması.

-Yazarın bazı kelimelerin asli şeklini bilmemesi.

Bu "dikkatsiz" yazım özelliikle bazı alıntı kelimelerin telaffuzu hakkında fikir verebilmektedir:

<u>Asli İmla</u>	<u>Metindeki İmla</u>
هضم (-) haẓm	هظم (2) haẓm ^(38b/5)
نخود (3) noḥūd ^(3b/7)	نخود (2) noḥūd ^(22b/4)
نخم (-) toḥm	نخم (8) toḥm ^(13b/3)
بخور (1) buḥūr ^(32a/7)	بحور (1) buḥūr ^(32b/2)
مشايخ (-) meṣāyih	مشايخ (1) meṣāyih ^(6a/7)
خرج (-) ḥarc	خرج (2) ḥarc ^(36a/5)
خشخاش (-) ḥaṣḥāṣ	حشحاش (1) ḥaṣḥāṣ ^(3a/3)
خلط (-) ḥılt	حلط (1) ḥılt ^(28b/2)
شيخ (1) şeyḥ ^(6a/7)	شيخ (1) şeyḥ ^(5b/7)
حکمت (2) ḥikmet ^(10a/2)	حکمت (1) ḥikmet ^(33b/5)
حق (-) ḥaḥ	حق (1) ḥaḥ ^(18b/3)
خوب (1) ḥūb ^(44b/2)	حوب (1) ḥūb ^(44b/6)
خاصه (-) ḥāṣṣa	خاصه (1) ḥāṣa ^(2b/2) (<ḥāṣṣa)
خاصيت (-) ḥāṣṣıyyet	خاصيت (2) ḥāṣıyyet ^(2b/3) (<ḥāṣṣıyyet)
مسك (2) misk ^(44b/5)	مئك (1) misk ^(44a/7)

Örnekler incelendiği takdirde *haẓm~hazm*, *noḥūd~noḥūd* gibi bazı alıntı kelimelerin yazılışında telaffuzun esas alındığı görülecektir.

/ض/ harfinde de benzer bir durum söz konusudur:

maraz (3 yerde) ~ maraş (17 yerde), zarar (1 yerde) ~ şarar (2 yerde), hâzret (yok) ~ haşret (1 yerde), za'îf (1 yerde) ~ şa'îf (4 yerde), ba'zî (yok) ~ ba'sî (1 yerde) yazılışları birer rastlantı olmayabilir.

'*ilâc-nâme*'de dikkati çeken bir diğer hususiyet, birkaç kelime dışında şeddenin kullanılmamış olmasıdır. Bu, metnin bir imla özelliği olabileceği gibi özellikle bazı kelimelerin gelişmeli şekillerinin (ama < ammâ, hap < habb vb.) günümüzdeki kullanımlara işaret etmesi bunun bir "tekleşme" olabileceğini düşündürmektedir.

Alıntı Kelimelerde Kelime İçinde Şeddenin Durumu

Ak Şemsedîn, amâ, guşa, hamâm, hâşa, hâşiyet, hatâ (hatta), hıfet, ilâ, 'iletler, kere, kıye, kuvet, küli (külli), lezet, muharâ, murabâ, mücereb, mütegayir, müte'alik, rûhâniyet, şihat, sumâğî~şumağî~şümâk, sünat, temet (temmet), vaqiye, vaşiyet. (bkz. *Ses Düşmesi*' başlığı)

Alıntı Kelimelerde Kelime Sonunda Şeddenin Durumu

bez, hab, had, havâş, mür. (bkz. *Ses Düşmesi*' başlığı)

Alıntı Kelimelerde İki Şekilli Yazım

evvel-evel, enâr ~ nâr.

Diğer yandan, asli imlada /n/ ünsüzü şeddeli olan "tennür" kelimesinin ise şedde ile işaretlenmeyip aynı ses değerini veren çift nun ile (تنور) yazıldığı görülür.

'*ilâc-nâme*'de /ğ/ ile yazılması beklenen bazı kelimelerin /ع/ harfi ile yazıldığı görülür. Türkçede ekleme sırasında kelime sonunda bulunan k ünsüzü sedalılaşılarak çoğu zaman /g,ğ/ sesine dönüşür. Metinde bu sedalılaşıma genellikle /ع/ ünsüzü ile gösterilmektedir:

ağırılı'n, çana'a, geldü'inden, kalıñlığı ~ kalıñlı'n, karañulı'n, oldu'ındandur, şovu'ñ, yaşardu'n.

Bu durumun /ع/'ın asli ses olduğu "dimâ'uñ (dimâğ), şoğan ~ şo'an" gibi kelimelerde de görülmesi bunun bir ünsüz düşmesi olduğunu düşündürmektedir. Çünkü konuşma dilinde /ğ/ ünsüzü iç ve son seste genellikle söylenmez (Özkan 2001: 155,156). Bu durumda ortaya *mağaza > ma:za, oğlan > o:lan* kelimelerindeki gibi ikincil bir uzunluk ortaya çıkmaktadır. Burada sınırlı Arap imlasının imkanları zorlanarak /ع/ ünsüzü düşürülüp telaffuz, yazıya aktarılmaya çalışılmıştır denilebilir.

2.2. Ses Olayları

Metinde geçen bazı alıntı kelimeler asli şekilleri ile değil gelişmeli şekilleri ile yazıya geçirilmiştir. Zaman zaman kelimelerin ikili şeklini de metinde görmek mümkündür.

	Ses Türemesi		
	Ön Seste	İç Seste	Son Seste
Ünlü Türemesi	erişte (Dev 894 f.rişte), ısbānaḳ (< isp. spinacia ~ Kar 353 ıspanaḳ, ıspanaḥ < spinace).	'aḳıl (Dev 23 a.'aḳl), aşıll (Dev 44 a.aşl), ğusil (Dev 295 a.ğusl), Mışır (Dev 642 a.Mışr), rıḫıl (Dev 891 a.rıḫl ~ raḫl), şabır (Dev 905 a.şabr), siḫir (Dev 952 a.siḫr), zikir (Dev 1187 a.zikr).	meni' (Dev 612 a.men').
Ünsüz Türemesi		dāyim (Dev 162 a.dāim), fāyide (Dev 249 a.fāide).	

	Ses Düşmesi	
	İç Seste	Son Seste
Gırtlak Ünsüzü Düşmesi		<i>Ayin</i> (ع) <i>düşmesi</i> (1) na'nā ^(43b/1) نَعْنَا ~ (1) na'ne ^(37a/3) نَعْنِه ~ Lex 2090 نَعْنِه <i>h/k</i> . nāne.
/b/ Düşmesi	(3) ⁵ pamuḳ ^(23b/3) ~	

⁵ Kelime **TS** 1556'da Farsça panbuk; **Lex** 436 ve 453' de Türkçe panbuk, pambuk, pamuk; **Kam** 358'de Farsça "penbe"den panbuk, pamuk; **Bur** 587'de ise penbe-bez olarak kaydedilmiştir. Galatât Sözlükleri'nde kelime ile ilgili "Pamuk-Panbuk: Bu kelime, Fârisî'de yine bu mânâya gelen penbe'den galattır ki buyurmak'tan buyuruk, kavurmak'tan kavuruk geldiği gibi ibtidâları penbe'den dahi penbuk şekline konulmuş ve daha sonra şekli-hâzırına ifrağ edilmiştir." denilmektedir (Kültürel 2008: 199). Fakat kelime Türkçeye "pamuk" olarak geçip (bkz. Stachowski 1998: 147; Duman 1995: 64) daha sonra kelime ortasında anorganik bir türeme ile panbuk~pambuk şekliyle de halk ağızlarında kullanılmış olabilir

KİTÂB-I 'İLÂC-NÂME (1556) ADLI BİR KEMÂLİYYE NÜSHASI VE ESERİN DİLİ ÜZERİNE

	(1) banbuḳ ^(21a/4) ~ (1) panbu'a ^(13b/6)	
Tekleşme ⁶	<p><u>Alıntı Kelimelerde:</u></p> <p>Aḳ Şemsedîn (<a.Şemseddîn), amâ (Dev 32 a.ammâ), ğuşa (Dev 295 a.ğuşşa), ḥamâm (Dev 322 a.ḥammâm), ḥâşa (Dev 336 a.ḥâşşa), ḥâşiyet (Dev 336 a.ḥâşşiyet), ḥatâ (Dev 343 a.ḥattâ), ḥıfîf (Dev 368 a.ḥıffet), ilâ (Dev 428 a.illâ), 'iletler (<'ilettler Dev 428 a.'ilet), kere (Dev 509 a.kerre), kıye (Dev 519 a.kıyye), kuvvet (Dev 532 a. kuvvet), küli-küli (Dev 534 a.küllî), lezet (Dev 551 a. lezzet), muḥarâ (Yel 192 a.muḥarrâ), murabâ (Dev 683 a.murabbâ), mücereb (Dev 704 a.mücerreb), müteğayir (Dev 766 a.müteğayir), müte'alik (Dev 758 a.müte'allik), rûḥāniyet (Dev 897 a.rûḥāniyet), şıḥat (Dev 949 a. şıḥat), sumâğî~şumağî~şümâḳ (Kam 734 summâḳ), sünnet (Dev 971 a.sünnet), temet (Dev 1074 a.temmet), vaḳiye (Dev 1135 a.vâḳiyye), vaşiyet (Dev 1138 a.vaşiyet).</p>	<p><u>Alıntı Kelimelerde:</u></p> <p>bez (Dev 98 a. bezz), ḥab (Dev 302 a.habb), ḥad (Dev 307 a.hadd), ḥavâş (Dev 344 a.ḥavâşş), mür (Dev 734 a.mürr)</p>

(bkz. Eckmann 1953: 316).

- ⁶ Bunlardan bir kısmının imla özelliği olabileceğini, diğer yandan *ama*, *kere*, *vasiyet*, *hamam* gibi kelimelerin gelişmeli şekil olarak bugün standart dile yerleştiğini de göz ardı etmemek gerekir.

Ömer YAĞMUR

	evvel-evel (ikili kullanım) <u>Türkçe Kelimelerde:</u> ısı~ışı, isi, yaşı (<yaşşı).	
--	---	--

Göçüşme (metathesis) genellikle halk dilinde ve ağızlarda görülmektedir. *'ilâc-nâme'*de halk dilinin izlerini şu kelimelerde görmek mümkündür:

	Göçüşme	
	Yakın Göçüşme	Uzak Göçüşme
Türkçe Kelimede	(2) cölmek ^(5b/1) (<çömlək) (1) şarımşak ^(15a/3) (Men 2953 şarımşak <i>h/k.</i> şarımşak)	
Alıntı Kelimede	(1) behrîz ^(21a/1) < (1) perhîz ^(24a/5) (1) muql-ı arzıqla ^(31a/1) < muql-ı azrak.	

Dil uyumu Türkçenin tarihten önceki devrelerinde gelişmiş, kökten ve çok eskidir. Türkiye Türkçesinin XIII-XV. yüzyılları için bir dudak uyumundan bahsedilemezken kelimeler yalnızca dil uyumuna göre seslendirilmekteydi (Banguoğlu 2000: 88). Türkçeye giren alıntı kelimelerin bir kısmı da zamanla bu kaideye göre yeniden şekillenmiştir:

Dil Uyumu (Benzeşmesi)		
İlerleyici	İlerleyici/Gerileyici	Gerileyici
(3) gendene ^(8b/5) (<f. gendenā) (1) zerdālū ^(32b/7-33a/1) زردا لو > (1) zerdelū ^(30b/7) زردلو Ada 299 zerdeli <i>xerdelj.</i> (<f. zerdālū) (1) tava ^(16b/1) (<f. tābe)	(1) ayāric ^(29b/1) (< Lex 283 f. iyāric)	(1) feyide ^(24a/2) فیده Bar feyde feide (<a. fāide)

Dudak uyumu (benzeşmesi) Eski Anadolu Türkçesi devresinde yoktur. Ancak

KİTÂB-I 'İLÂC-NÂME (1556) ADLI BİR KEMÂLİYYE NÜSHASI VE ESERİN DİLİ ÜZERİNE

Klasik Osmanlı Türkçesi döneminden itibaren dilde görülmeye başlanmıştır (Özkan 2001: 188). Kalıplaşmış Arap imlasının gizlediği bu uyum XVI. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan transkripsiyon metinlerinde açıkça görülmektedir. Bununla beraber, "dikkatsiz müstensihlerin" elinden çıkan bazı Arap harfli kitaplarda da zaman zaman uyuma girmiş örnekler ile uyumsuz şekiller bir arada kullanılmıştır. *'İlâc-nâme*'nin yer yer kalıplaşmış imladan uzaklaşarak telaffuzu yansıtan biçimde yazılması XVI. yüzyıldan itibaren kelime tabanları ve eklerdeki bu uyumu rahatlıkla görmemizi sağlamaktadır. Ayrıca *itdügimiz ~ iddügimiz* (yardımcı ünlüde *didüg(i)müz*) kelimelerinde olduğu gibi ekin yuvarlak tabana düz şekilde kullanılması sonucu, konuşma dili ile yazı dili arasındaki çatışmayı gösteren tersine uyumsuzluk örneklerini de görmek mümkündür.

Dudak Uyumu (Benzeşmesi)		
	İlerleyici	Gerileyici
Kelime Tabanında	(2) çalkı koyın ^(20b/1) ~ (3) çalkı koyun ^(23b/7) (2) otırağ ^(2a/7) ~ (3) oturağ ^(27b/6) (1) tıamzursalar ^(12b/3) ~ (1) tıamzırsalar ^(11a/1) (1) terengebîn ^(29a/4) (< Zen 280 f. terencübîn~terengübîn) (3) kıaranfil ^(7b/2) (< a. kıaranfûl) (1) yumışağ ^(12b/6) ~ (10) yumuşağ ^(16a/5) , (1) yumuşansın ^(15a/1) , (1) yumuşadur ^(34a/6)	(3) sülüsü'l-bev ^(2a/5) (< Bay 65 a. selesü'l-bevl)
Ekte	<u>Yardımcı Ünlülerde⁷:</u> -(/)/- (Fiilden fiil yapma ekinde) (5) döğilmiş ^(21b/4) ~ (1) döğülmüş ^(42a/3) -(U)m (İyelik ekinde) (1) başım ^(4a/4) , (1) ağızımda ^(15a/4)	

⁷ Bu yardımcı ünlüler Eski Türkçede ünlü uyumuna bağılı iken Eski Anadolu Türkçesi devresinde uyum dışında kalmış, ünlülerin düz ünlülü şekilleri kullanılmıştır (Ergin 2003: &320).

<p>-(U)ñ (iyelik ekinde)</p> <p>(1) teniñ^(15a/6), (1) bedeniñde^(15b/2)</p> <p>+(U)mUz (iyelik ekinde)</p> <p>(1) didigimiz^(20b/6) ~ didüğümüz^(39b/7); (2) *itdüğimiz^(23b/1), (1) *iddüğimiz^(47a/6)</p> <p><u>İlgi Ekinde:</u></p> <p>ağzınıñ koqusı^(14b/4)</p> <p>bir şeyhiñ kitābında^(5b/7,6a/1)</p> <p>ķuru kelb başınıñ yoķaru çenesi^(6a/2)</p> <p>bil ağrısınıñ nişānı^(18a/3)</p> <p>bilñ şüñüklerine^(19a/1) ~ bilün ağrıyan yirine^(20a/6,7)</p> <p>dişiñ ķovukları^(17a/2)</p> <p>ekşi nāriñ ve tatlu nāriñ şuyın^(11a/3,4)</p> <p>ķarlankıcıñ beynisi^(10a/7)</p> <p>ķarlankıcıñ tersiniñ ağını^(10b/3)</p> <p>maķ'adıñ taşrasında^(32a/1,2)</p> <p>şığırıñ iç yağın^(5a/6)</p> <p>šovu'ıñ te'sirj^(18b/7)</p> <p><u>İyelik Ekinde:</u></p> <p>+(s)l</p> <p>keklik ödin^(13a/2) ~ ķurduñ ödüñi^(12b/4)</p> <p>+(U)mUz</p> <p>(1) didigimiz^(20b/6) ~ didüğümüz^(39b/7); (2) *itdüğimiz^(23b/1), (1) *iddüğimiz^(47a/6)</p> <p><u>Sıfat Fiillerde:</u></p> <p>-dUk</p> <p>(1) didiginden^(2b/5), (1) didigimiz^(20b/6) ~ (1) didüğinden^(46b/5), (1) didüğümüz^(39b/7)...</p> <p><u>Zarf-Fiillerde:</u></p> <p>-Inca</p>
--

KİTÂB-I 'İLÂC-NÂME (1556) ADLI BİR KEMÂLİYYE NÜSHASI VE ESERİN DİLİ ÜZERİNE

<p>(5) koyulınca^(3b/3) ~ (1) koyulunca^(44a/6)</p> <p><u>Geniş Zaman Ekinde:</u></p> <p>(1) ağrıdır^(8b/6)</p> <p>(1) biçirir^(9b/2)</p> <p>(1) çıkarır^(19b/3)</p> <p>(3) giderür^(37b/1) ~ (15) giderir^(9a/1)</p> <p>geçirse^(11a/7)</p> <p>(1) kocaldır^(41b/6) ~ (1) kocaldır^(9b/1)</p> <p><u>Görülen Geçmiş Zaman Ekinde (I. teklik şahıs):</u></p> <p>(1) itdim^(7a/1) ~ (2) buldum^(6a/1), eyledüm^(1a/1), gördüm^(4b/7)</p> <p><u>Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekinde:</u></p> <p>(5) döğilmiş^(21b/4) ~ (1) döğülmüş^(42a/3)</p> <p><u>Emir Ekinde (III. teklik şahıs):</u></p> <p>(1) degirmesin^(23a/3) ~ <i>aynı satırda</i> döksün^(23a/3), eksün^(23a/3)...</p> <p><u>Yapım Eklerinde:</u></p> <p><i>-dUr Fiilden Fiil Yapma Eki</i></p> <p>(5) indürelər^(38a/3) ~ (4) indire^(3a/7) ~ (5) indireler^(35a/4) ~ (1) endireler^(27a/1)</p> <p>(5) karşıduralar^(24b/6) ~ (3) karşıdıralar^(13b/5)</p>

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılan *'ilâc-nâme*'de bazı ekler dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır. *Kartallıoğlu*, Arap harfli imla ile yazılmış eserler üzerinde yaptığı "Klâsik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16., 17. ve 18. Yüzyıl)" adlı doktora tezinde yukarıda ele aldığımız eklerin XVI. yüzyıldaki uyum süreci hakkında şu yüzdeleri vermektedir (bkz. Kartallıoğlu 2005):

	Yuvarlak tabanlardan sonra	Düz tabanlardan sonra
Yardımcı Ünlü		
a. I. Teklik Şahıs İyelik Eki		%17
b. II. Teklik Şahıs İyelik Eki		< %1
c. -(//)- Fiilden Fiil Yapma Eki	%40	

Ömer YAĞMUR

İlgi Eki		%5
III. Teklik Şahıs İyelik Eki	%33	
I. Çokluk Şahıs İyelik Eki		%35
-Inca Zarf-Fiil Eki	%38	
Geniş Zaman Eki		%3,6
Görülen Geçmiş Zaman Eki (I. teklik şahısta)		%11
Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki	%0	
Emir Ekinde (III. teklik şahısta)		< %1
-dUr Fiilden Fiil Yapım Eki		%6

'ilâc-nâme'deki ikili kullanımlar yukarıdaki verilerle paralellik göstermekle birlikte *Kartallıoğlu*'nun taramalarında sadece uyumsuz şekillerine rastladığı öğrenilen geçmiş zaman ekinin (bkz. Kartallıoğlu 2005: 190) *'ilâc-nâme*'de bir yerde uyuma girmiş şeklinin bulunması bu ekin de dudak uyumuna giriş sürecinin daha XVI. yüzyılda başlamış olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan, Eski Türkçede dudak uyumuna bağlı (Gabain 2003: &108), fakat Eski Anadolu Türkçesi devresinde daima yuvarlak ünlülü (Gülsevin 2007: 137) olan -U fiilden isim yapım eki *'ilâc-nâme*'de bir yerde yuvarlak tabana düz eklenerek tersine uyumsuz biçimde kullanılmıştır: (5) *çoğu*^(14b/4) ~ (1) *çoğı*^(15a/5)

Benzer şekilde Eski Anadolu Türkçesinde daima dar-yuvarlak ünlü ile kullanılan ilgi ekinin (Gülsevin 2007: 25) XVI. yüzyılda düz ünlülü şeklinin ortaya çıkmasına rağmen şu örnekte yuvarlak tabana düz ünlülü gelerek tersine uyumsuzluk gösterdiği görülmektedir: *ayunıñ çanın*^(10b/6)

Bu gibi tersine uyumsuzluk örnekleri bu kullanışların diğer Anadolu ağızlarındaki durumunu da göstermekle birlikte yazı ve telaffuz arasındaki bir çatışmaya da işaret etmektedir. Zira, "bu durum, konuşmada uyum oranının daha yüksek olduğunu, fakat imlaya yansımadığını gösterir" (Kartallıoğlu 2005: 420).

Kalıplaşmış Arap imlasından dolayı Osmanlı Türkçesinde tonsuz tabanlardan sonra t'li şekil görülememektedir. Bu durum transkripsiyon metinlerinde de düzenli

KİTÂB-I 'İLÂC-NÂME (1556) ADLI BİR KEMÂLİYYE NÜSHASI VE ESERİN DİLİ ÜZERİNE

değildir (Kartallıoğlu 2005: 901). Aşağıdaki kelimelerde ise kalıplaşmış Arap imlasına rağmen bu uyum gösterilmeye çalışılmış, hatta bir örnekte kelime tabanındaki /t/ (it-) gerileyici benzeşme ile ekin ünsüzüne (-dUk) benzeşerek iki /d/ üst üste gelmiştir.

	Ünsüz Benzeşmesi
Tonlu < Tonlu	(1) iddügimiz ^(47a/6) ایددوکمز ~ (2) itdügimiz ^(23b/1) ~ itdüginden ^(23a/1) ~ itdürür ^(42b/6) ~ bitdügi ^(33a/4) ~ ruḫbetdür ^(19a/2,3) ...
Tonsuz > Tonsuz	(2) karıştıralar ^(27a/1) قرشترلر ~ (1) karış ⁽⁵⁾ turub ^(3a/4,5) قرشترب ~ (3) karışdıralar ^(13b/5) ~ (4) karışdurub ^(10a/5) ... (1) karışturalar ^(46b/3) قرشترلر ~ (5) karışduralar ^(24b/6) ...

"Patlamalı ünsüzlerden ç ile sızmalı ünsüzlerden ş seslerinin ön seste, iç seste ve son seste olmak üzere kimi zaman birbirleriyle değiştikleri görülmektedir" (Duman 1995: 172). Bu değişiklik yalnızca söyleyişte meydana gelip yazıda gösterilmez (Özkan 2001: 197). Fakat kalıplaşmış imlanın kurallarından uzak bir görünüm çizen *'ilâc-nâme*'de iki kelimedede bu ses olayının yazıya aktarıldığı görülmektedir:

	Dağılma (Sızıcılaşma)
ç > ş	(1) şorva+sın ^(22b/5) شوروسن ~ Ada 161 çorva
ş > ç	(2) kişnic ^(15a/5) کشنج ~ Ada 218 kişniş

/b/, /v/, /m/ dış-dudak ünsüzleri çevresindeki düz ünlüleri yuvarlaklaştırma temayülündedir (*piñar~puñar* vb.) (Develi 1995: 133). Metnimizde geçen iki misali tabloda verilmiştir. Ayrıca, tabloda birkaç örnekle sınırlı olmak üzere, tonlulaşma ~ tonsuzlaşma ve dudak ünsüzlerinin başkalaşmasını gösteren kelimeler de bulunmaktadır:

	Diğer ses değişimleri
Ünlü-Ünsüz Benzeşmesi	(5) büber ^(3b/5) ~ (4) biber ^(8b/5) (4) belüt ^(25b/7) ~ (1) bulüt ^(25a/1)
t > d	(1) tahâret ^(30b/4) > (1) dahâret ^(30b/5)
d > t	(4) od ^(22a/3) ~ (1) od+a ^(6a/3) > ot ^(21b/6) ~ Yine ot üzerine koyalar.

Ömer YAĞMUR

b > v	çorba~şorba > (1) şorva+sın ^(22b/5) , tava ^(16b/1) (< f. tābe)
v > b	zerāvend-i müdevver > zirāvend-i müdeber ^(41a/3)

'ilâc-nâme'de uzun ünlü bazı Arapça ve Farsça kelimeler kısa ünlü ile yazılmıştır. Bunlardan *fevide*, *terkib*, *tiz*, *incir*, *zerdalü* kelimeleri asli şekilleriyle birlikte metinde bulunmaktadır. Ayrıca kısalan bazı kelimelerin (*fevide*, *gendene*, *zerdalü*) dil uyumuna girdiği ve bu kelimelerin aynı yüzyılda yazılmış *Regola del parlare turcho* (1533) ve *De turcarum ritu et cereamoniis* (1544) ile paralel olduğu görülmektedir.

	Kısalma	
	Asli Şekiller	Metindeki Şekiller
Arapça	<p>âlet</p> <p>fâide</p> <p>fetil</p> <p>Kur'an</p> <p>tabîb</p> <p>terkîb</p> <p>vâkiyye</p>	<p>(3) alet^(19b/1) الت</p> <p>(10) fâyide^(3b/2) فايده > (1) fevide^(24a/2) فیده Bar feyde <i>feide</i>.</p> <p>(2) fitil^(29b/7) فتيل Ada 184 fitil <i>fittil</i>.</p> <p>(1) Kur'an^(18b/3) قران</p> <p>(3) tabîb^(47b/2) طبيب</p> <p>(7) terkîb^(2b/2) تركيب > (1) terkib^(21a/6) تركب</p> <p>(6) vaqiye^(2b/5) وقية</p>
Farsça	<p>gendenā</p> <p>encîr</p> <p>tābe</p> <p>tîz</p> <p>zerdālū</p>	<p>(3) gendene^(8b/5) كنده نه</p> <p>(1) encîr انجير > (1) incir^(29a/7) انجر Bar incir <i>ingsir</i>.</p> <p>(1) tava^(16b/1) توا < tābe</p> <p>(5) tîz^(5a/5) تيز > tîzcek^(18a/6) تيزك > tîz^(19b/4) تيز Ada 275 tez <i>tes</i>.</p> <p>(1) zerdālū^(32b/7-33a/1) زردا لو > (1) zerdalü^(30b/7) زردلو Ada 299 zerdeli <i>xerdelj</i>.</p> <p>(1) zerkûla^(41a/2) زرکله Bar zarhula</p>

	zer-külâh	<i>zarchula</i> .
--	-----------	-------------------

Yukarıda sıraladığımız bazı kök ve eklerdeki ikili şekillere benzer biçimde *e/i* seslilerini bulunduran bazı kelimelerde de ikili durumun yazıya aktarıldığı görülür. Bugün standart Türkiye Türkçesinde *le/* ile yazılıp telaffuz edilen *bel*, *beş*, *gece*, *ye*-kelimelerinde ikili kullanımları metinde gösterilmiştir⁸. Anadolu ağızlarında zaman zaman *biz* olarak telaffuz edilen *bez* ve eski metinlerde çoğunlukla imlası *yidi*, *yimiş*, *yit-* olan kelimelerin imlasının ise daima *le/* yanında olduğu görülmektedir. Bunun yanında *di-*, *it-*, *vir-*, *girü* gibi eski metinlerde çok kullanılan kelimeler *li/* yanında yer almaktadır. Bunun nedeni, bu kelimelerin yazılışındaki kalıplaşma temayülünün kullanım sıklığına bağlı olarak diğerlerine göre fazla olması gösterilebilir. Ayrıca "tarihi dönem metinlerinde düzenli olmamakla birlikte" (Duman 2008: 42) *çiğne-*, *giy-*, *yi/* kelimeleri *le/*; *git-* kelimesi ise *li/* yanındadır.

i > e, e > i Değişmesi	
Tek Şekilli	İki Şekilli
<i>bez</i> (< <i>a. bezz</i>): (1) <i>bez</i> ^(20a/6) , (1) <i>bezi</i> ^(23b/3) , (2) <i>bezin</i> ^(21a/4) , (2) <i>bez-ile</i> ^(13b/7) ; Tar 36 <i>biz</i> .	<i>bel</i> : (6) <i>bil</i> ^(18a/2) , (3) <i>bilj</i> ^(19a/2) , (2) <i>bile</i> ^(19b/4) , (2) <i>bilde</i> ^(19b/1) , (4) <i>bilden</i> ^(18b/3) , (1) <i>bilün</i> ; (2) <i>*bilin</i> ^(23a/5) ; <i>beli</i> ^(18b/7) , (1) <i>beline</i> ^(23a/2) , (1) <i>belinden</i> ^(21a/2) .
<i>çiğne-</i> : (3) <i>çeyneseler</i> ^(5b/4) , (1) <i>çeynesün</i> ^(15a/5) ; TS 436 <i>çiğ-</i> .	<i>beş</i> : (1) <i>biş</i> ^(42b/1) ; (8) <i>beş</i> ^(21b/6) , (1) <i>beşer</i> ^(40b/2) , (2) <i>beşinci</i> ^(2a/3) .
<i>de-</i> : (1) <i>dir</i> ^(47b/3) , (2) <i>dirler</i> ^(41a/3) , (1) <i>dir-idi</i> ^(6b/2) , (2) <i>dimiş</i> ^(21a/7) , (1) <i>dimişler</i> ^(10a/2) , (1) <i>dise</i> ^(15a/5) , (2) <i>diye</i> ^(33a/6) , (1) <i>diyü</i> ^(5a/4) , (1) <i>diyen</i> ^(4a/5) , <i>didiginden</i> ^(2b/5) ~ <i>didüğinden</i> ^(46b/5) , <i>didigimiz</i> ^(20b/6) ~ <i>didüğimiz</i> ^(39b/7) ; TS 492 <i>de-</i> .	<i>gece</i> : (6) <i>gice</i> ^(6a/5) ~ (1) <i>geçe</i> ^(18a/4) .
<i>et-</i> : <i>itmek</i> ^(4b/6) , <i>itse</i> ^(13b/7) , <i>itmiş</i> ^(21a/6) ... <i>birçok yerde</i> ; TS 663 <i>et-</i> .	<i>in-</i> : (1) <i>endireler</i> ^(27a/1) ~ (4) <i>indire</i> ^(3a/7) , (5) <i>indüreler</i> ^(38a/3) , (4) <i>indireler</i> ^(36a/1) .
<i>geri</i> : (3) <i>girü</i> ^(16a/6) ; TS 752 <i>geri</i> .	<i>ye-</i> : (1) <i>yidüj</i> ^(28a/5) , (1) <i>yimege</i> ^(27b/2) ~ (1) <i>yemege</i> ^(27b/4) , (3) <i>yimek</i> ^(8b/2) ~ (6) <i>yemek</i> ^(8b/6) , (1) <i>yimekler</i> ^(8b/2) , (1) <i>yimeklerden</i> ^(31a/1) , (1) <i>yise</i> ^(15a/4) ~ (1) <i>yese</i> ^(25b/1) , <i>yiseler</i> ^(8a/5) , (1) <i>yiye</i> ^(25b/5) ~ (1) <i>yeye</i> ^(25b/7) , (2) <i>yiyeler</i> ^(21a/2) ~ (4) <i>yeyeler</i> ^(22b/5) , (1) <i>yiyecek</i> ^(18a/5) ; (2)
<i>git-</i> : (1) <i>gitmez</i> ^(42b/3) , (1) <i>gitmezse</i> ^(47a/4) , (1) <i>gitmeyüb</i> ^(47a/7) ; Tar 93 <i>get-</i> ~ 94 <i>git-</i> .	

⁸ Osmanlı Türkçesi metinlerinde *li/* olup Türkiye Türkçesi döneminde *le/li* olan kelimelerin bir listesi için bkz. Duman 2008: 42.

<p><i>gıy-</i>: (1) <i>geyicek</i>^(18b/4); TS 765 <i>gıy-</i>.</p> <p><i>iyi</i>: (1) <i>eyi</i>^(13b/1) ~ (5) <i>eyü</i>^(15a/3), (7) <i>eyüdür</i>^(17b/1); TS 1006 <i>iyi</i>.</p> <p><i>ver-</i>: (9) <i>virür</i>^(8b/2), (1) <i>virdi</i>^(1a/1), (1) <i>virmesine</i>^(27a/6), (1) <i>virseler</i>^(31b/3,4); TS 2088 <i>ver-</i>.</p> <p><i>yedi</i>: (1) <i>yedi</i>^(41a/6), (2) <i>yedinci</i>^(2a/6); Tar 245 <i>yidi</i>.</p> <p><i>yel</i>: (2) <i>yilden</i>^(21b/1), (1) <i>yillendürür</i>^(9b/5); TS 2160 <i>yel</i>.</p> <p><i>yemiş</i>: (1) <i>yemişleri</i>^(18a/1), (1) <i>yemişin</i>^(25a/3), (2) <i>yemişler</i>^(39b/6); Tar 246 <i>yimiş</i>.</p> <p><i>yer</i>: (1) <i>yir</i>^(29b/4), (1) <i>yirden</i>^(33b/4,5), (2) <i>yire</i>^(33a/4), (2) <i>yiriñ</i>^(27b/7) ~ (1), <i>yirüñ</i>^(28a/1), (1) <i>yirin</i>^(2a/7), (2) <i>yirinde</i>^(4a/1), (4) <i>yirine</i>^(5a/4), (1) <i>yirleri</i>^(29b/4,5), (1) <i>yirlü</i>^(17a/6); TS 2167 <i>yer</i>.</p> <p><i>yef-</i>: (1) <i>yetecek</i>^(40b/3); Tar 247 <i>yif-</i>.</p> <p><i>yeğ</i>: (1) <i>yig</i>^(24a/2); TS 2159 <i>yeğ</i>.</p> <p><i>yeni</i>: (1) <i>yini</i>^(23a/6); TS 2165 <i>yeni</i>.</p>	<p><i>yemegi</i>^(40b/6), (1) <i>yemektür</i>^(9b/3), (1) <i>yemekleri</i>^(27b/3), (1) <i>yememek</i>^(31a/4), (2) <i>yemeye</i>^(31b/4), (2) <i>yeyecekleri</i>^(1b/7).</p>
---	---

3. Metinde Geçen Hastalık İsimleri

ağız ağrısı 14b/2; *baş ağrısı* 5b/2; *baş çegzinmesi* 27a/6 **Tar 52** *çegzinmek* > 56 *çigzinmek* dönmek, dolaşmak; *bevāsir* 27b/7, **Dev 93** *bevāsir la.* çkl. basurlar; *bil ağrısı* 18a/3; *biliñ şovukluğu* 23a/5; *diş ağrısı* 16a/4; (*göze*) *ağ düşmek* 10b/3,4; *göze kara şu inmek* 11b/3,4~*şu inmek* 10b/1; *ishāl* 36a/7; *ķabak ķalıñlı* 10a/6, **Tar 121** *ķabak* göz kapağı; *ķarağulık* 10a/6~*ķarañulık* 11b/1, **Tul 1097** *ķarañulık*, **Bay 54** (gözde) haricen belirli bir neden olmaksızın gelişen görme kaybı için kullanılan terim; *ķusmak* 36a/7; *nezle* 5b/4, **Tul 1367** *nāzile~nüzlet~nüzle la.* günl. *nuzla* dumağı illeti; *oturaķ yiriñ gicimesi* 27b/6,7; *şeb ķorlığı* 10b/5, **Dev 981** *şeb lf.* gece; *sidük dutılması* 35b/1; *sülüsül bevl* 24a/6 < **Bay 65** *selesül'-bevl la.* idrar tutamama; *yürek oynaması* 27a/7; *zātī'-ceb* 35a/6 < **Bay 75** *zātū'l'-cenb la.* akciğer zarının iltihabı.

4. Tedavilerde Kullanılan Bitki İsimleri

acı zerdeli 30b/7, **Ada 299** *zerdeli* xerdelj "meliaca", **Dev 1180** *zerd-ālū lf.* sarı erik; *ağū ağacı yabrağı* 21a/6,7, **Tar 5** zakkum yaprağı; *ākır ķarķā la.* 3a/7, **Lex**

1278 *anthemis pyrethrum* pire otu, **Bay** 34 nezle otu; *alma* 37a/5, **Ada** 136 *alma almá* "mela"; *andız* 3b/5, **Tar** 9 bkz. *anduz* raziyane; *ayit* 7a/4, **Der** 421 küçük, ince yapraklı, kokulu, mor, mavi çiçekli, düzgün dallarından sepet örülen bir ağaç, agnus castus; *ayva* 38a/4; *ayva çiçeği* 43b/2; *bâbâdiye* köki 41a/4, bkz. *bâbünüc*; *bâbünüc* 5a/7, **Men** 626 *bâbüne~bâbünec* *lf.* papadiya çiçeği, koyün gözi; *bâdem* *lf.* 7a/2; *bañ tohmı* 16b/6; *bâñılcın* 30b/2, **Tul** 352 *bâdincân* ~ *bâdlicân* ~ *bâdingân* ~ *bâzincân* ~ *bâşingân* ~ günl. patlıcan, **TS** 1585 *bâdincân* *la.*; *belilec* *la.* 25a/3, **Bur** 64 *bellile*, **Bay** 37 *bellile* otu, **Tul** 395 süd içinde ıslanmış âmülec; *belûf* *la.* 21b/3, **Tul** 396 palamut, pelîd, pilit; *benefşe* *lf.* 35a/5, **Ada** 232 *menekşe* *menechscé* "maluagia"; *besfâyic* *la.* 40a/7, **Bay** 37 *besbâyic*, *bespâye*; *biric* 22b/1, **Tul** 1465 *pirinc*, *birinc* *lf.*; *boğday* 16b/1; *boyan* 3b/4, **Yel** 159 *meyan kökü*, **Tar** 37 *boyandibi* *meyankökü*; *büber* 3b/5; *ceviz* *la.* 25a/7; *cörek otı* 25b/6; *cükündür* 44b/2, **Tar** 59 *pancar*; *cülnâr* *lf.* 11a/1, **Cud** 68 *nar çiçeği*; *dâr-ü fülful* *lf.* 7b/4, "dâr-ı fülful" **Ada** 166 *dar fülful* *pepe lungo* ("uzun biçimli) *kara biber*"; *dârcın* 26a/3, **Dev** 166 *dârçîn* *lf.*; *eftimün* 40b/1, **Bay** 44 *eftimon*, *aftimon* *kuşuta*, **RF** 64 *eftimün* *Türkiye gelin saçı derler*, *Türki-i kadimde kil otu derler.*; *egir* 7b/2 **Tar** 78 *karın ağrısına kullanılan bir kök*, *andız*; *ekşi enâr* 28b/3~*ekşi nâr* 10a/4, bkz. *fatlu enâr*; *emlec* 25a/4, **Bay** 44 *emlec* otu; *emrüd* *lf.* 39a/4, **Ada** 138 *armut* *armutt* "pera fructa"; *enâr* *lf.* 36b/4~*nâr* *lf.* 36a/7, bkz. *fatlu enâr*; *ferfiyün* 21b/7, **Lex** 1377 *firfiyün* *lf.* the euphorbium plant "sütleşen otu"; *fesligen* *lyun.* 43b/1; *fülful* *la.* 26a/3, **Tul** 735 *fülfel* *biber*; *gelincik* *çiçeği* 5b/3; *gendene tohmı* 32b/5, **Bur** 274 *gendenâ* *lf.* *pırasa dedikleri sebzedir*; *günlük* 21b/7, **Gül** 396 *tütsü için kullanılan bir tür ağaç sakızı*; *güvegi* otı 43a/7; *hardâl* *la.* 10a/7; *haşhaş* *la.* 3a/3; *havlıncân* *la.* 26a/7, **Tul** 893 *havlıncân*~876 *halencân* *galanga*, **RF** 100 *hulıncân* *Bazılar kulunç otu dahi derler*, *husrev-dârü*, *cisr-dârü* *dahi derler.*; *hevc* *tohmı* 26a/6, **Zen** 944 *hevc~hâvîc*; *hindüstân kozi* 41a/4,5 *koz ceviz*; *husyetü's-sa'leb* < *huşşa-s-sa'leb* *la.* 41a/5 **Lex** 625 > 851 the plant and bulb of the orchis "salep soğanı ve otu"; *ısbânaç* 31a/3, **Ada** 263 *spanak* *spanách* "spinacio", **TS** 917 *ıspanak* *lyun.*; *ısı od* 22b/4, **Tar** 111 *ıssı ot* *biber*; *ıtrifil* *lf.* 41b/2, **Lex** 135 *trefoil* "yonca"; *kâbulî helîle* 28b/7~*helilec-i kâbilî* 25a/3, **Lex** 2167 *helilec* the myrobalan "helile ağacı meyvası"; *çara helîle* 28b/6, bkz. *kâbulî helîle*; *çaranfil* *lyun.*>a. *çaranfüll* 7b/2; *kebâbe* *la.* 26a/5, **Dev** 500 *baharattan kara biberi andırır tane*; *kebere* 32a/4, **TS** 1125 *capra* *lat.* *gebre* otu; *kişniç* 15a/5, **Ada** 218 *kişniç*, **TS**

1189 *kışmış* f./; *kızıl gül yabrağı* 15a/7; *kızıl nohūd* 13b/1; *kızıl şide*⁹ *üzümü* 14b/6; *köknār* 41a/4; *koruğ* 29a/7; *ķuru encîr* 28a/4~*ķuru incir* 29a/6,7, **Ada** 203 *incir* injir~jngîr "fico"; *ķuru üzüm* 28a/4; *laħana* l.yun./ 30b/2; *limon* l.yun./ 38b/3, **Ada** 227 *limon* limón "limone"; *maştakî sakızı* 26a/7, **Dev** 584 *maştakî* la./ sakız; *mercimek* 30b/1, **TS** 1372 *merdumek* f./; *mersin yabrağı* 14b/5; *mersin yemişi* 25a/2,3; *muvîzec* "tağ üzümü" 7b/3, **Ste** 1850 *mevîzak* f./ a certain black grain "kara üzüm" [*mavîza* "hanımeli" ile karıştırılmamalı.], **Men** 5043 *mevîz* f./ *ķuru uzum*, **Bay** 59 *mevîzec*~*mevîzeg* bit otu "**TS** 288 *bit otu* sıracagillerden, birçok çeşitleri bulunan ve kuzey yarım kürede yetişen bir bitki"; *na'ne* 37a/3, **Ada** 238 *nāne* naanæ "menta", **Dev** 806 *na'na* 'la./; *nohūd* f./ 32a/6, **Ada** 241 *nohut* nochūt "cece"; *rāsen* 21b/3, **Zen** 456 andız otı; *rāziyāne toħmı* 41a/6, **Dev** 880 rezene tohumu; *şalgam* f./ 44b/2; *sarmısak* 21b/2, **TS** 1705 *sarımsak*, *şaru helîle* 29a/1, bkz. *kābulî helîle*, *şeftālū* f./ 30a/1, **Ada** 266 *şefteli* sceffttelj "pescha"; *şeytarenc* 41a/2, **Bay** 68 *şeytarenc* la./ horoscuk, circir~şahtere otu; *sezāb toħmı* 25b/7, **Dev** 948 su teresi; *şoğan toħmı* 26a/4; *sumāk* < *summāk* la./ 10b/5; *ţarı* 20a/6, **Ada** 166 *darı* darı "miglo biada"; *ţatlu enār* 28b/3~*ţatlu nār* 10a/4, **Ada** 238 *nar* melagrana "nar"; *ţobalağ* 24b/4, **Tar** 210 Yer miski, havlican denilen kök; *ţurağ otı toħmı* 14a/4,5, **Tul** 618 *durağ otı* çürek otı; *türbed* 40b/1, **Bay** 71 *türbüd* türbit otu; *turunc* f./ 38b/3, **Ada** *turunç* turunci "melandancia" *uštūhūdus* 40b/1~*uštūhūrdus* 21b/3, **Lex** 110 *istūhūdūs* la./ lavender, lavandula stæchas "lavanta", **Bur** 796 *uštūhūdūs* l.yun./ karabaş, karakan, yarakan çiçeği, karabörklü çiçeği"; *üzerlik toħmı* 13b/3; *yılğın ağacı* 32a/7, **Tar** 244 ılgın ağacı; *za'ferān* la./ 26a/5, **Dev** 1164 safran; *zencebîl* 7b/1, **Men** 2471 günl. *zinceffil* ıssı ot; *zerküla* < *zer-külāh* 41a/2, bkz. *şeytarenc*, *zirāvend-i müdeber* < *zerāvend-i müdevver*, **Lex** 1007 *zerāvend* f./ the plant birthwort "kurtluca otu", **Lex** 1007 *zerāvend-i şāmî* round birthwort "yuvarlak kurtluca" [*Zerāvend-i müdevver* ile aynı bitki olmalı.].

5. Tedavilerde Kullanılan Diğer Nesnelere

‘abîr la./ 15b/4, **Zen** 622 sorte de parfum composé de safran et d'autres aromates "safran ve diğer aromalardan meydana gelen bir tür parfüm"; *anber* 15b/4;

⁹ şidye < Yel 126, 7b/4 ve Şah 160, 152a/6. Fakat her iki metinde de kelimenin anlamıyla ilgili bilgi bulunmamakla birlikte kelimeye taranan sözlüklerde tesadüf edilmemiştir. >[?şıra].

ayunîñ kanı 10b/6; *bal* 3b/7; *bekmez* 29a/6; *deve örgici yağı* 30b/7; *geci ya teke ödi* 13a/4; *gül şuyı* 3a/4; *karlanķıcıñ beynisi* 10a/7; *karlanķıcıñ tersiniñ ağı* 10b/3; *kaşran* 29b/7; *keklik ödi* 13a/2; *ķurduñ gözi* 12b/5; *ķurduñ ödü* 12b/4; *ķuru kelb başı* 6a/2; *mā'u-r-rumānîne* 28b/1 < *mā'u-r-rummān* la. "nar suyu"; *misk* 44b/5; *muķl-ı arzıķıla* 31a/1 < d. **Yel** 192 *muķl-ı azraķ* bir çeşit zamk; *müm* 16b/7; *mür* 21b/3, **Bay** 61 *mür* mirra, mira, commiphora myrhha'dan çıkarılan reçineli bir zamk; *nārdenk aşı* 29a/7, **Dev** 806 *nārdenk* nar, erik, kızılıcık elma gibi meyvalardan çıkarılan ekşimsi pekmez; *saķız* 3b/1; *sirke* 7a/3; *şāb* 17b/6; *şeker* 3b/6; *şuz* 16a/5; *un* 30a/4; *yeşil ķurbağanuñ kanı* 12b/7, 13a/1; *yılan kanı* 11b/1,2; *zeyt yağı* 11b/2; *zift* 3b/1.

6. Metin

[1a/1]Çoķ virdi baña bu 'aşķı ol İlāhî, hemān cān u dilden eyledüm āh.

[1b/1]Kitābū 'ilāc-nāme¹⁰

(2)Bismillahirrahmanirrahîm

(3)Elḥamdülillahi Rabbi'l-'ālemîn ve 'ş-şalāti (4)ve selāmü 'alā seyyidina Muḥammedin ve ālihi (5)ecma'în.

Bāb-ı evvel, başa müte'alik maraş(6)larıñ 'ilācların beyāñ ider. Bāb-ı (7)ikinci, evvel yeyecekleri beyān ider. [2a/1]Bāb-ı üçüncü, göz ḥastalıkların beyān ider. (2)Bāb-ı dördüncü ağıza müte'alik olan (3)ḥastalıklara 'ilācın beyān ider. Bāb-ı beşinci (4)dişlere müte'alik olan marazlarıñ 'ilācın (5)beyān ider. Bāb-ı altıncı sülüsül'l-bevl (6)sebebin ve 'ilācın beyān ider. Bāb-ı yedinci (7)maķ'ad gicişdiğın ya'nî otrak yirin

gicimesin [2b/1]sebebin ve 'ilācın beyān ider. Bāb-ı sekizinci (2)şerbetler terkîbin ve ḥāşaların beyān ider. (3)Bāb-ı tokuzuncü ma'cünlar vü mürebālar ḥāşiyetin (4)terkîbin beyān ider. Bāb-ı onıncü vaşiyetler (5)beyān ider ki vaķiye ve rıtıl didigiden (6)maķşūd nedür. Bāb-ı on birinci bu daḥı (7)vaşiyetler beyān ider. Bu kitābūñ cümlesi [3a/1]on bir bābdur. Her bābıñ neye müte'alikdür evelinden (2)nazar idüb bulasız.

Bāb-ı evvel: Başa müte'alik (3)marazlarıñ 'ilācları budur kim ḥaşḥāşı (4)ķabıyıla ve içiyile dögseler gül şuyıla ķarış(5)turub alını üzerine ursalar ısıdan olan (6)baş ağırsın gidere.

Diger: 'Āķır ķarḥāyı (7)çeyneseler balgamı indire, dili revān ide,

¹⁰ Kitab şāhibi Yūsuf ḥayır du'adan unutmayalar.

[3b/1]rüknetin gidere. Eger ziftile veyâ saķızıla çeyne⁽²⁾seler çok fâyide ide, geñzi ve dimâġi eride. ⁽³⁾Diger şifâ kitâbında bir kişiniñ başında balġamı ⁽⁴⁾çok olsa boyanı koyulınca kaynada. Andan ⁽⁵⁾iki dirhem andız ve iki dirhem büber ve iki ⁽⁶⁾dirhem şeker. Andan şeker-ile büberi yumuşaķ ⁽⁷⁾döge, boyan balıyla yoġura¹¹, noġûddan kicirek ^[4a/1]eyleye, aġzın boġaza yakın yirinde duta. Dimâġ⁽²⁾dan geñizden balġamı indire. Baş ġıfet ⁽³⁾bula, göz nurlana, beñiz ġoş ola.

Diger: ⁽⁴⁾Şifâ kitâbında eydür: Başım dâyim tendürüst ⁽⁵⁾olsun diyen kişi hemân uykudan uyan⁽⁶⁾duġı gibi kaġırsın tükürsin sümkürsin ⁽⁷⁾ve çalkı koyun yatmasun. Kim burnındaġı ^[4b/1]şu ve geñzindeki balġam külisi varur burnına ⁽²⁾dökilür, başı ağır ider, ‘aklı idrâki ⁽³⁾süst ider, gözün nûri za’îf olur, ⁽⁴⁾Vaķt olur kim uçuk dutmaķ ve delü olmaķ ⁽⁵⁾ve sersem olmaķ ve dâyim bâşı aġrımaķ ve yaramaz ⁽⁶⁾ġuşalar ve fâsid fikirler itmek marâzları ⁽⁷⁾ġâşıl ider. ġatâ şifâ kitâbında gördüm ^[5a/1]çalkı koyun yatmaķda görilen düşe i’tibâr ⁽²⁾yoķdur. Zîrâ ‘akıl ġayâlât[-ı] fâside

ķarışur, ⁽³⁾gördüġi heb edġās ü aġlâm olur. Meger ⁽⁴⁾sünet yirine gelsün diyü yatırsa çok ⁽⁵⁾yatmayalar, tîz yine yanın döneler.

Diger: Bir dürlü ⁽⁶⁾daġı şıġırın iç yaġın şekerile döġseler, ⁽⁷⁾başa ursalar, aġrısın gidere.

Diger: Bâbünüci ^[5b/1]yaşiken cölmekde az şuyıla biraz kaynatsalar şovuķdan ⁽²⁾olan baş aġrısına fâyide ide. Nice kere tecrîbe ⁽³⁾olınmışdur.

Diger: Gelincik çiçeġi dibin ⁽⁴⁾[dibin] çeyneseler ne kim başında nezlesin var-ise çeke ⁽⁵⁾indire. Ve hem burnına şuyın düş[t]seler burn⁽⁶⁾daġı ‘iletleri çeke indire.

Diger: Bu ‘ilâc her ⁽⁷⁾dürlü baş aġrısına sebebdür, bir şeyġiñ kitâ^[6a/1]bında buldum¹², tecrîbe itmişler, ġâyet mücerebdür. ⁽²⁾Ķuru kelb başınıñ yoķaru çeñesiyile ala, ⁽³⁾oda şala, ġatâ kül ola, revâķ cig ⁽⁴⁾balıla yoġura. Başını tırâş eyleye, üzerine ⁽⁵⁾yaķu eyleyüb ura. Bir gün bir gice gidermeye. ⁽⁶⁾Andan gidere, baş aġrısından ġalâş ola.

⁽⁷⁾Diger: Mışır bilâdında sultânü’l-meşâyiġ şeyġi ^[6b/1]ġamdî bin Maġribî

¹¹ Yel 119 ...boyanı bal-ıla yoġura...

¹² Metinde “budururum”, d. buldum, bkz. Yel 121, 3b/7.

dâyim hâlvete koyduğı (2)dervîşlerine diridi kim: "Kaçan başıñız (3)âğrısa dimağıñıza süstlük gelse hamâma (4)varuñ, iki ayağıñızı kurna içinde ısı (5)şuya baturuñ, dağı şu içinde ovıñ, zîra (6)tobüklara yokarudan aşğa başdağı zahmet (7)iner, aşğasına dökülür." dimiş. Du'âcısı (7a/1)dağı bu 'ilâci 'Arabî kitâb[da] buldum, tecrîbe itdim. (2)Gâyetile şâfidür.

Diger: Bâdemi dögseler, (3)sirkeyile gül yağıyla başa yaku eyleseler. (4)Baş ağrısına mücerebdür.

Diger: Ayıt yabrağın (5)dögüb başa yaku eyleseler şovukdan olan (6)baş ağrısın gidere.

Diger: Baş ve dimâğı (7)şovukluğı için ki hîc andan kuvetlü (7b/1)'ilâc olmaya. İki dirhem zencebîl, iki dirhem (2)karanfil, iki dirhem egir, dört dirhem (3)muvîzec ki aña tağ üzümü dirler üç (4)dirhem dâr-ü fülful her birini ayru ayru (5)dögeler, elekden geçireler, dağı mecmû'ısın (6)bir yire devşürüb hamâm içinde başını tırâş (7)idüb üzerine ekeler. Bir sâ'at şabır (8a/1)ideler kim başı kızdurur, beynisindeki (2)şovukluğı, balğamı eridür amâ bir kez itmeñde (3)gitmezse tekrâr itmeñ gerekdür. Aq Şems(4)edîn hasretlerinden

yâdigârdur.

Bâb-ı İkinci: (5)Yeyecekleri beyân ider kim anı yiseler dimâğa (6)zarar ider ve baş ağrısın getirür. Gâyeti (7)ilmeni¹³ adlu kitâbda eydür: Balık ve bıldırcın (8b/1) süd, yoğurt haden gece, yağlu, cerb (2)yimekler ve sirke yimek dimâğa şarar virür (3)ve balı dağı çok yimek baş ağırdur, (4)findık ve ağz ve hurma ve koz, boy, tere (5)biber, zeytün, za'ferân kâstene, gendene (6)bunları çok yemek cem'isi baş ağrıdır, (7)şeker-ile bâdem için yemek dimâğa çok (9a/1)fâyide virür, baş ağrısın giderir. Nice kere (2)tecrîbe olınmışdur.

Diger: Tıbb-ı Nebî kitâbında (3)dört nesne 'aqla şarar virür, ekşileri (4)çok yemek, eñse üzerine yatmağ ve çok (5)ğuşalanmağ.

Diger: Yine Tıbb-ı Nebî'de eydür: Dört (6)nesne hastalık getirür:

Evvel, çok söylemek(7)dür kim dimâğın iligin azaldur, şa'if ider, (9b/1)âdemi tiz kocaldır.

İkinci, çok uyumağ beñzi (2)şarardur, gözleri bîşirir, balğamı çoğaldur, (3)bedeni süst eyler.

Üçüncü, çok yemekdür, (4)bedenin

¹³ d. Gâyetü'l-münâ, bkz. **Yel** 122, 4b/8.

ma'deni şa'f eyler, göñli gözi
(5)nürsuz ider, bağırsaqları ve karnı
yillendürür¹⁴, (6)yaramaz hastalıklar
getürür.

Dördüncü, çok (7)cimā' itmek kurudur,
kuvatı şa'f ider, [10a/1]dimāği süst ider
ve gözi nürsuz ider.

(2)Ba'şı hikmet kitāblarında dimişler
kim bir sāt (3)ğuşalanmak bir yıllık
kuvet giderir.

*Bāb-ı üçüncü: (4)Göz hastalıkların ve
ilācların beyān ider.*

(5)Balıla hārdālı şuyıla qarışdurub
göze (6)sürse karağulığın gidere ve
kabağ kalıñlı'ın (7)dağı gidere.

Diger: Karlanķıcıñ beynisin alsalar,
[10b/1]bal-ıla göze sürme çekseler, gözi
şu inmekden (2)şaklaya ve hem gözde
kalıñlığı gidere ve hem (3)karlanķıcıñ
tersiniñ ağını gözine aķ (4)düşen kişi
gözine çekse gidere. Mücerebdür.
(5)Şeb körliğı dağı olursa ve
yaşlanması dağı (6)gidere.

Diger: Ayuniñ kanın göze çekseler
(7)göz kabağdağı kılı bitirmeye ve hem
bir tamlā [11a/1]göze tamzırsalar
yaşardu'ın gidere diger cūlnārīñ (2)üc
küçüçük dānesin bir kişi yutsa ol

(3)yılda göz ağrısının görmeye.

Diger: Ekşi nārīñ (4)ve tatlu nārīñ
şuyın birbirine katub bişirseler
(5)koyılınca. Andan göze çekseler,
gözün gicisin (6)ve harāretin ve uyuzın
gidere, kuvetin ziyāde (7)eyleye.

Diger: Ve şekeri döğüb valadan
gecirse [11b/1]göze çekseler karañulı'ın
gidere.

Diger: Ve yılan (2)kanın zeyt yağına
yaturub güneşe aşā kosa (3)dağı ol
zeyt yağın göze çekseler göze kara
(4)şu inmekden emīn eyleye ve hem
göze düşen (5)aķlığı gidere.

Diger: Sumāği balıla ve şu(6)yıla yaķu
itseler gözün kabağına ursalar
(7)kabağdağı katılığı gidere ve hem
gül suyıla [12a/1]bişirseler göze
çekseler ağrısını gidere (2)ve hem kan
galebesinden olan kızılığı gidere ve
hem (3)elli dirhem şu içinde
kaynatsalar kuveti şuya (4)çıķsa, ol
şuya bir pāre panbūķ batursalar (5)şol
göze ki uyuz olmışdur, kızmışdur
(6)kabağı üzerine şürseler fāyidesi
zāhir (7)ola. Mücerebdür.

Diger: Gelincik çiçeğin dögseler,
[12b/1]şuyın göze çekseler aķlığın
gidere.

¹⁴ Metinde "yillendürür", bkz. **Yel** 123,
5a/11.

Diger: Şumağı¹⁵ (2)icşeler göz ağrısın gidere ve hem gül şuyıla (3)ezseler, göze t̄amzursalar, gözdeki aklığı (4)gidere.

Diger: Bal-ıla k̄urduñ ödünü göze (5)çekseler nūrın artura ve hem k̄urduñ gözin (6)yakub yumışak döğüb göze dürtsele gündüz (7)nice görürse gice şöyle göre.

Diger: Yeşil [13a/1]k̄urbağanuñ kanın alsalar, kıl biten göze t̄amzır⁽²⁾salar kıl bitürmeye.

Diger: Keklik ödin süd-ile (3)ka[y]natsalar sağ göze çekseler, gündüz nice görür⁽⁴⁾se gice şöyle göre.

Diger: Geçi ya teke ödin (5)k̄urudub döğüb göze çekseler hergiz ağrımaya (6) h̄imār-ı vahşî¹⁶ kim aña kolan dirler her kişi (7)kim anuñ gözlerine nazāritse göze k̄ara [13b/1]şu inmekden kurtıla.

Diger: Eyi kızıl nohūd alalar, (2)üc dirhem kavuralar. Andan şöñra döğeler, eleyeler. (3)Üc dirhem üzerlik toh̄mı alalar, azacığ (4)kavuralar, döğeler, un eyleyeler. İnce elekden

eleyeler. (5)Dağı ikisini birbirine k̄arışdıralar, gül şuyıla (6)balcık olaçak kadar yoğuralar, iki pāre panbu'ā (7)şürüb gözün k̄apağı üzerine yabışdıralar, bez-ile [14a/1]bağlayalar, yatalar. Şabāh namāzı vaqtinde gidereler. (2)Bir gez-le olmasa bir iki kere dağı ideler, gāyet (3)mücerebdür.

Diger: *Bāb-ı dördünci: Ağza müte'alik (4)olan ilācları beyān ider.*

Ṭurak otı (5)toh̄mı her birinden berāber alasin, dögesin. (6)Andan şümāk şuyı içinde bu şudan (7)karşu ağızda duṭasın yāhūz şümāk [14b/1]şuyıla kaynamadın şöyle kuru ağıza ekedin, (2)birkaç gez idedin, ağız ağrısından halāş ola.

(3)Diger: Şifā kitābında eydür: Her kim dilese (4)ağzınıñ koçusu ve nefesi güzel ola (5)yaş mersin yabrağın alsun, çekirdegin (6)kızıl şide¹⁷ üzümüñ çıkarsın, dağı ikisini (7)bile havānda döğüb k̄arışdurub tamām [15a/1]yumuşansın. Andan nohūdudan büyük ḥablar eylesin, (2)ikisin şabāh

¹⁵ Metinde "zamğı"; doğrusu için bkz. **Yel** 124, 6a/13 ve **Bay** 16, 368b/2.

¹⁶ Metinde "ve haşî"; doğrusu için bkz. **Yel** 125, 6b/9 ve **Bay** 16, 368b/8.

¹⁷ şidye > **Yel** 126, 7b/4 ve **Şah** 160, 152a/6. Fakat her iki metinde de kelimenin anlamıyla ilgili bilgi bulunmamakla birlikte kelimeye taranan sözlüklerde tesadüf edilmemiştir. >[?şıra].

ve ikisin akşam yudsın tā ki nefesiñ
(3)koğusu eyü ola.

Diger: Eydür: Turb ve şarmışak (4)ve
şo'an yise, koğusu ağzımda
belürmesün (5)dise kuru kişnic
ceynesün, yaramaz koğı meni'
(6)eyleye.

Diger: Eger dilerseñ kim teniñ dāyim
gül (7)gibi koğa, quru kızıl gül yabrağın
havānda [15b/1]dögesin, un eylesin.
Dağı hamāmdan çıkdığın (2)vaktin
bedeniñde ter var iken boynına ve
gögsine (3)ve kulaklarına ekesin. Bir
dağı şuya girince (4)bedeni gül gibi
koğa.

Diger: 'Abiri ve 'anberi gül (5)şuyıyla
yoğurub bedenine şüre mādem ki
(6)şuya yunmaya, koğusu hergiz
gitmeye. Feriş(7)teler anı seveler
rūhāniyeti kuvetlü ola ve [16a/1]kalbi
şāfi ola.

*Bāb-ı beşinci: Dişlere müte'alik (2)olan
marazlarıñ devāsın beyān ider.*

Diger: (3)Evvel zamānda ulu şabibler ki
geçmişdür ekser itifāk (4)itdiler diş
ağrısında kim şovukdan olsun ısıdan
(5)olsun şarb sirkeyile yumuşak tuzı
kardırub (6)bir iki kere ağzında duta,
girü döke, bu resme (7)itmekden
mücerib ilāc yokdur.

Diger: Diş ağrısı [16b/1]şovukdan olsa

boğdayı kepegiyile tuzıla tavada
(2)kavuralar, iki tuluñlarına ve başa
ısıla sere(3)ler, tekrār bu resme ideler.
Şifā bula bi-izni Allahi (4)Te'alā.

Diger: Dişe kırt düşse ol kırt
(5)ğāyetde incecik olur, gücile görünür,
anı (6)dişden çıkarmağ ilācı budur kim
bañ tohmıyıla (7)mümü yoğurub bir fitil
ideler, yaqalar, bir çana'a [17a/1]şu
koyalar, üzerine egileler, ağzın
açalar, dü(2)tini dişni kovuqlarına gide,
kırtları diş (3)dibinden çıkara, şuda
'ayān görine. Bu meşhür(4)dur, çok
tecribe olınmışdur.

Diger: Müciz kitābında (5)eydür: Bir
kişi dilerse kim yüz yigirmi yaşında
(6)ola, dişleri yirlü yirinde sağ selāmet
dura, (7)her ayda üç kere ağzına
sirkeyile bal alsun, [17b/1]birez tıtsun,
ğāyet eyüdür.

Diger: Diş etleri (2) kanağan olsa
yāhuz yine cürüse devāsı (3)oldur kim
ağzına ışı şu ala birkāç, birez (4)duta,
yine çıkara. Andan -dögilmiş tuzıla-
(5)diş etlerin barmağıyıla süre,
kanada. Şoñra bir tuz (6)iki şāb ala,
yumuşak döge, bal-ıla qarışdurub
(7)koyu balcık ide, ağzına duta ve
dişleri etlerine [18a/1]şüre. Tekrār bu
resme ide, şihat bula. Mücerebdür.

(2) *Bāb-ı altıncı: Bil marazları devāların*

beyân ider.

(3)Şovukdan olan bil ağrısının nişanı oldur (4)kim az geyicek ve kuşaksuz yüricek, gece (5)acığ kalıcek, şovuk yemişleri yiyicek ağrısı ziyâde (6)ola, tızcek belürür. Zîrâ maraşın sebebi (7)şovukdan olmuş idi. Her şovuk nesne [18b/1]anı ziyâde ider, belürdür. Bil ki iy döst (2)erlik şuyı kim oğlan andan yaradılır küli (3)bilden gelür. Nitekim Hıa Te'âlâ Kur'an içinde (4)buyurur: "Hılika min mâin dâfikin yeħricü min (5)beyni's-şulbi ve't-terâib¹⁸." Bilden şünüklerden (6)ve etlerden ve siñirlerden ve tamarlardan yaradılmışdur. (7)Beli sovuğ alsa ol şovu'n te'siri [19a/1]biliñ şünüklerine etlerine külisine bile olur. (2)Bili aşıl mizâcından kim ol ħarâret ruṭü(3)betdür çıkarır, şovudur. Çünkü aşıl mizâcından (4)çıka, müteğayir ola, bundan çıkan menînüñ dağı (5)mizâcı müteğayir olur, cimâ' iştiħası az vâki' (6)olur ve hem tız inzâl olur ve hem ħatun (7)ol inen şudan ħâmile olmaz, ilâ az olur. [19b/1]Bilde şovukluk olıcağ bevl aleti ve iki bögrek ve (2)kavuk¹⁹

¹⁸ Fışkırıp çıkan bir sudan yaratıldı ki bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar. (Kurân-ı Kerîm, Târik 6/7)

¹⁹ Tar 130 sidik torbası.

külisi şa'ff olur. Zîrâ bunlaruñ (3)kökleri ve bağları ve siñirleri külisi bilden (4)gelür, bile ulaşıkdur. Tiz tiz bevl itdigi ve alet (5)süstlüğü ve cimâ' lezeti az olduğı bilde şovukluk (6)oldu'ındandır. Bu maraşlar şafra ve ħarâret (7)ğalebesinden olur. Bil ki iy döst 'ağıl isileri [20a/1]buyurmışlardur kim: "Bedene zaħmet giricek baṭman (2)baṭman girür, çıkıcek dirhem dirhem çıkar." (3)Şovukdan olan maraşlar ısı nesnelere ilâclar (4)olunur ve ısıdan olan maraşlar şovuk nesnelere (5)'ilâclar olunur.

Diger: Bil şovukluğına evvel (6)ṭarı-la ṭuzı kavuralar. Bir bez keseye koyalar. Bilüñ (7)ağrıyan yirine bağlayalar. Birez şabr ideler. Andan [20b/1]çalkı koyın ṭarınuñ üzerine irteyeden²⁰ yatalar. Bu resme (2)tekrâr ideler. Andan bir kumral kuzı derisin (3)alalar, yoğaru ucını yağrın küreklerinden aşığara(4)çıkdan göñlek üstine dikeler. Yüzin tenden yaña ide(5)ler. Aşığası bildin aşığa ine. Karşu ṭarıla (6)yumuşak ṭuzı karub didigimiz gibi ideler. Isı(7)cağ şaralar. Isısına şabr ideler. Ekşiden [21a/1]ve şovuk nesnelere behrîz ideler. Gıdâlardan (2)kızdurur nesnelere

²⁰ d. irteye dek.

yişeler. Amā kıuzı derisin belinden (3)gidermeye tā bahār gelüb ısı olmayınca. (4)Giderdüğü vaqtin yirine bir banbuķ bezin kıoya, (5)bir nice gün andan şoñra anı dağı gidere.

(6)Diger: Hacı Paşa bir yağ terkib itmiş. Adın dühen-i (7)mübārek dimiş, şovukdan ve yilden olan hāşılı [21b/1]bedende ne kıadar şovukdan ve yilden maraşlara dermāndur. (2)Ol yağ budur: Yigirmi dirhem baş eski sarmısaķ (3)alalar, yumuşak dögeler kıabıyla bile, on dirhem (4)dögilmiş biber ve iki rıtıl zeyt yağı birle kıaynada(5)lar tā yarım kıalınca. Andan süzeler, şāfi (6)kıala. Yine ot üzerine kıoyalar. Andan beş dirhem (7)ferfiyün beş dirhem günlük ikisi dağı dögil[22a/1]miş ola, ol yağıñ içine kıoyalar ve kıarıştı[ra]lar, (2)bir sırcalı kıaba kıoyalar, vaqt-ı hācetde ısıcaķ (3)ideler ve teni dağı od yanında kıızdıralar, anu (4)gile ovalar. Şifā bula.

Diger: Bir yağ terkibin (5)zıkir ider. Eski bil ağrısına bir rıtıl (6)zeyt yağın alalar. İçine bir vaķıye ađu ağacı (7)yabraqın kıoyalar, kıaynadalar. Yaprāđıñ kıuveti yağa [22b/1]cıķa. Andan birici²¹ sırcalı kıabda saklayalar, vaqt-ı (2)hācetde ısıcaķ

ideler, od yanında arķayı ve (3)bili kıızdıralar, bu yağıla ovalar, şabāh hāmāma varalar, (4)cıķıcaķ ısı odlar ile bışmış nohūdlu (5)kıoyun eti şorvasın²² yeyeler, bili ısıcaķ dutalar. (6)Şifā bula.

Diger: Bil ağrısına on dirhem tuz (7)iki dirhem büber, ikisini yumuşak dögeler. Hāmāmda [23a/1]ğusil itdüğinden şoñra yüzi kıoyun yatub (2)ol tuzıla biberi beline tekrār tekrār eksin, (3)bol döksün, eksün, bir zamān şu degirmesin, (4)yatsun. Şifā bula. Eger biberi üç dirhemitse (5)fāyidesi ziyāde olur.

Diger: Biliñ şovukluğın (6)gidermegicün bir yiñi yaşı kıremidi ocağa [23b/1]bırağa. Kıza. Cıķaralar. Yoķaru[da] zıkr itdüğimiz (2)yağlardan bile şüreler, kıremidiñ üstine keće (3)kıoyalar, dağı üstine pamuķ bezi kıoyalar, dağı üstine (4)çalķ kıoyın yatalar, bu resme bir nice gez ideler. (5)Şifā bula.

Diger: Eger tennüri kıızdurub üzerine (6)keće döşeyüb dağı üzerine pamuķ bezin (7)örtüb çalķ kıoyun yatsalar, bir nice gez bu resme [24a/1]ideler ğāyet şāfidür. Eđer şöyle kim zıkir olunan (2)yağlardan sürseler dağı feyidesi yig ola. (3)Bu zıkir itdüğimiz yemekleri ısı

²¹ Tul 1465 pirinc, birinc.

²² Tul 1665 şorba.

yemek gerek. Erkek ⁽⁴⁾koyun eti ve ısı otlu yemekler yemek gerekdür ve ⁽⁵⁾şovuklardan yemişlerden şovuk hevâdan perhîz ⁽⁶⁾itmek gerekdür.

Bâb-ı yedinci: Sülüsül bevl sebebin ⁽⁷⁾ve devâsın beyân ider.

Ekser sebebi şovuklardan ^[24b/1]olur. 'İlâcları budur kim şovuk vaqti gelicek ⁽²⁾ekşi ve tuzlu nesnelere sakınmak gerekdür. Şüfuf²³ ⁽³⁾kim sülüsü bevlı giderür. Belût ve mür ve râsen ve ⁽⁴⁾günlük ve tobalağ ve ustûhûrdus²⁴ her birinden ⁽⁵⁾onar dirhem yumuşak dögeler, elekden geçüreler, ⁽⁶⁾altmış dirhem dögilmiş şeker-ile karışduralar, ⁽⁷⁾bir dirhem yâ iki dirhem yiyeler. Ğâyet mücerebdür.

^[25a/1]Diger: Bulûtı sarb sirke içinde ısladalar. Andan ⁽²⁾dört dirhem günlük dört dirhem mersin ⁽³⁾yemişin ve dört dirhem helîlec-i kâbilî belîlec ⁽⁴⁾ve emlec her birinden dördür dirhem tobalağ ⁽⁵⁾altı dirhem külîsini dögeler, kefi alınmış ⁽⁶⁾alınmış bal-ıla karışdırılar, hâcet vaqtinde bir mişkâl ⁽⁷⁾yeyeler.

Diger: Üc cevzi kebâb ideler. Gice ^[25b/1]yese yadsa fâyide ider.

Diger: Bir rivâyetde ⁽²⁾eydür: "Sarmısak yemek ğâyetde eyüdür. Nice zamân ⁽³⁾yemek gerekdür fayîdesi zâhir ola."

Diger: Eydür: "⁽⁴⁾Günlük, tobalağ her birinden berâber yumuşak dögeler. ⁽⁵⁾Her şabâh bir mişkâl yiye. Mücerebdür."

Diger: Cörek ⁽⁶⁾otıyla sezâb tohmın berâber döge. Bir dirhem ⁽⁷⁾yeye. Mücerebdür.

Diger: Belût ma'cûnı terkîbi kim ^[26a/1]Ağ Şemsedîn haşretlerinüñ mücerebâtındandır. Cörek ⁽²⁾oti, yigirmi dirhem zencebîl, beş dirhem karanfil ⁽³⁾iki dirhem dârcını, iki dirhem fülful ya'nî ⁽⁴⁾büber, üç dirhem şoğan tohmı, beş dirhem ⁽⁵⁾kebâbe, üç dirhem za'ferân, iki dirhem ⁽⁶⁾tabalağ²⁵, beş dirhem hevîc tohmı, beş dirhem ⁽⁷⁾?hûrunhân²⁶, üç dirhem maştakî sağızı, bir ^[26b/1][bir] dirhem cevz, üç dirhem günlük, bir dirhem ⁽²⁾belût unı, altmış dirhem kavrılmış boğday u⁽³⁾nı, yüz yigirmi dirhem bal, altı yüz dirhem ⁽⁴⁾belût unını kavuralar. Şöyle kim ne yana ve ne çig ⁽⁵⁾ola. Boğday unın dağı rengi şararınca ⁽⁶⁾kavuralar. Kalan otları

²³ d. süfuf < çkl. seff.

²⁴ d. ustûhûdüs.

²⁵ d. tobalağ.

²⁶ d. havlincân.

dağı her birin dögeler, ⁽⁷⁾eleyeler. Andan balı kıynadalar, kıvāma getürelər. ^[27a/1]Amā kıvāmın katı eylemeyeler. Ocaqdan endireler, birez ⁽²⁾karıştıralar. Isılgı gide. Otlaruñ kuvetı şınmaya. ⁽³⁾Şoñra cem'isin bal-ıla karışdurup bir mikdār yoğurulur. ⁽⁴⁾Dağı bir şırçalı kaba koyalar ve mizācına göre ⁽⁵⁾isti'māl ide.

Diger: Ma'cūn dağı kim bil ağı⁽⁶⁾sına, baş cegzinmesine, cimā'a kuvet virmesine, ⁽⁷⁾bağlı kişiye ve şanculu kişiye ve yürek oynamasına, ^[27b/1]ve sülüsü'l-bevl olana Aq Şemseddin mücerebātından⁽²⁾dur ve hem datlu, yimege kolaycadur. Sülüsü'l-bevl ⁽³⁾olan kişinüñ yemekleri budur: Eti kavuralar, kişnici ⁽⁴⁾üzerine ekeler, bal ve sarmısak yemege müdāvemət ⁽⁵⁾ideler, yoqaru zikir olan ma'cūnuñ hasiyeti iñen ⁽⁶⁾çoqdur.

Bāb-ı Sekizinci: Oturaq yiriñ ⁽⁷⁾gicimesin ve ilācların beyān ider ve bevāsir ^[28a/1]rencin devāsın beyān ider.

Oturaq yirüñ gicime⁽²⁾sinüñ sebebi oldur kim yā tiz şafradur yāhuz ⁽³⁾tuzlu balgamdur. Şafradan ise 'alāmeti ⁽⁴⁾budur kim quru üzüm, quru encîr ve bal, ⁽⁵⁾bekmez el-ħāşıl tatlu nesnelər

yidügi günlerde ⁽⁶⁾gicisi artar ve katı kaşisa şaru şu çıksa ⁽⁷⁾emîn olur. Zirā anı gicişdüren ^[28b/1]ol şaru şudur. 'İlācı budur kim mā'u-r-rumānîne²⁷ ⁽²⁾ice tā ki şafrāyı ve göyinmiş hıltları²⁸ ishāl ⁽³⁾ide. Terkîb budur: Tatlu enār ve ekşi enār ⁽⁴⁾taşra kabların şoyub içindeki şaruca ⁽⁵⁾kabıyıla şıqalar, yüz dirhem şuyıla kıynadalar, ⁽⁶⁾köpügin alalar, dört dirhem kara helîle üç ⁽⁷⁾dirhem kâbulî helîle kabı dört dirhem ^[29a/1]şaru helîle kabı nîm-keff²⁹ döğilmiş ya'nî ⁽²⁾kes eyleyüb koyalar. Elekden geçürmeyeler. Şu ⁽³⁾icinde ısladalar, tamām ıslanicağ yigirmi dirhem ⁽⁴⁾şeker veyā yigirmi dirhem terengebîn üzerine dö⁽⁵⁾keler, süzeler, iceler. Qanı göyündürür, yaqar nesnelər⁽⁶⁾den şaқınalar. Bal, bekmez, quru üzüm ve quru⁽⁷⁾incir ve ekşiler yiyeler, nārdenk aşı ve qoruq ^[29b/1]aşı gibi. Eger burqadan³⁰ olursa ayāric ħabın ⁽²⁾iceler. Tabibden beher ħāl oturaq yir gicişdügi ⁽³⁾nere gerekse olsun külisine nāf'îdür. Sirke ⁽⁴⁾sürmek ve gül yağı sürmek ve gicişen yir⁽⁵⁾leri

²⁷ d. mā'u-r-rummān /a./

²⁸ **Yel** 176 hılt. Safra, sevda.

²⁹ d. bkz. **Bur** 456 nîm-kuff: yarı döğülmüş.

³⁰ d. **Yel** 136 *hılt-ı borakı*, tuzlu bozulmuş balgam.

hacamat itmek gâyet eyüdü. Şîşe
(6)çekmek dağı eyüdü.

Diger: Bir dirhem şâb (7)kaşranıla
karışduralar, bir fitile şüreler, şâf
[30a/1]ideler, götüreler.

Diger: Şeftâlünün yaş yabrağın
(2)gölgede kurudalar, havânda
dögeler, un eyleyeler, üç (3)şabâh
üçer dirhem yeyeler ve bir fitili sirkeye
(4)baturalar ve ol una baturalar, şâf
ideler, götüre(5)ler. Şifâ bula.

Diger: Bevâsir yaramaz, çürük, kara,
koyu (6)kandan olur. Buña sevdâ
dirler. Pes bevâsirlü (7)kişiyeye sevdâ
arturur nesnelere ihtirâz itmek
[30b/1]gerek. Şığır eti ve keçi eti ve kuru
etler ve mercimek (2)lağana ve
bâtilcan gibi sevdâ çok olacağı (3)ishâl
itmek gerek, kanı çok giderse kan
(4)çok aldırmağ gerek, şovuk şuyıla
tahâret (5)itmek gerek. Sancu ider.
Dahâret idicek (6)pamuk bez-ile silmek
gerek. Ağrısı katı olacağı (7)deve örgici
yağı yâ acı zerdelü yağı yâ gül
[31a/1]yağı muql-ı arzıkıla³¹ sürmek
gerek, yimeklerden ço(2)yın eti yâ kuzı
yâ oğlağ yâ semiz tavuğ vü rü(3)fedan
yumurda ve isbânağ ve erişte, bâdem
yağıla (4)yâ şayağıla yimek gerek,
ekşilerden yememek gerek.

(5)Diger: İki gez yâ üç gez sülük
uralar.

Diger: (6)Koyun boğazlandığı vaktin
ısucak öykeninden (7)barmaq kadar
keseler, şâf gibi götüreler, bir pâre
dağı [31b/1]oturağ yiriñ üzerine uralar,
biri şovuyucağ (2)bir ısıcığın yine
uralar, bir nice kere böyle ideler (3)tâ
ki yaramazın çeke. Eger evvel pâreyi
ite vir(4)seler yemeye ağulu
olduğundan ötürü.

Diger: (5)Beş dirhem ağı ağacı
yaprağın dögeler, tencereye
(6)koyalar. Üzerine otuz dirhem zeyt
yağın (7)koya, kaynada. Andan şüze,
şâfi yağ kıala. Bir [32a/1]fitile batura, şâf
gibi götüre. Eger bevâsir mağ'adıñ
(2)taşrasında olursa süre, tekrâr ide.
Bu (3)ilâc gâyet eyüdü. Bunı idicek
ğayrı (4)ilâclara ihtiyâclar olmaz.

Diger: Kebere başın (5)şuyını iki üç
gez süre, ova. Elbetde gide.

(6)Diger: Dâyim hardalıla nohüd
yemek bevâsırı (7)giderir.

Diger: Yılğun ağacını buhür itseler
[32b/1]mücerebdür. Kurudur.

Diger: Şeftâlü çekirdegi kabını
(2)çölmekte buhür idüb üzerine
turalar. Bu resme (3)bir nice kere

³¹ d. Yel 192 muql-ı azraq.

eyledeler³², gidere.

Diger: Bir dirhem kebere ⁽⁴⁾kökin döğeler, bal-ıla karşıduralar. Nâfi'dür.

⁽⁵⁾Diger: Üç dirhem gendene tohmın bir sakşıya ⁽⁶⁾koıub üzerine gül³³ dökeler maķ'adı üzerine³⁴. ⁽⁷⁾Nâfi' ola.

Diger: Devenün örgici yağın zerdâ^[33a/1]İü çekirdegin ve gendenei berâber alub döğeler, ⁽²⁾karışdıralar, maķ'ada süreler. Şifâ bula.

Diger: ⁽³⁾Keberenün hâşiyeti budur kim bevârisi olan ⁽⁴⁾yatsu namâzından şöıra kebere otı bitdügi yire ⁽⁵⁾vara. Anası adın ve gendü adın eyde kim yâ kebere ⁽⁶⁾sen fülân 'avratuñ ođlınıñ bevâsırısın diye, ⁽⁷⁾gide. Seher vaķtinde yine gele. Sen fülân hatun ^[33b/1]kişinün ođlınıñ bevâsırısın. Yine gide. Yatsu namâzı ⁽²⁾vaķtinde yine vara. Fülân hatun kişinün ođlınıñ ⁽³⁾bevâsırısın diye. Dağı koparda, yabana ata. Velikin ⁽⁴⁾aletiyile kopardmaya. Ğayrı nesneyile koparda. Yir⁽⁵⁾den anı ayıra. Allah Te'âlâ hikmetiyile andan bevâsir ⁽⁶⁾gide. Bu hikmete inkâr itmeye. Zîrâ havâş haķdur ve sihir haķdur. Bu dağı cümele esrâr-ı havâşdandır.

³² İki ayrı imla ile yazılmıştır: iyledeler.

³³ d. **Yel** 138 ...üzerine köz dökeler. (18a/9)

³⁴ **Yel** 138 ... üzerine tutalar.

^[34a/1]Diger: Şifâ kitâbında eydür, bevâsir olan kişi ⁽²⁾arslan derisi üzerinde otursa bevâsir ⁽³⁾gide.

-Ma'cünlar onıncıdadur.-

Bâb-ı Tokuzıncı: Şerbetler terkîbin ve hâ'⁽⁴⁾şaların beyân ider.

Gül şarâbı harâreti giderir, ⁽⁵⁾şusuzlığı sâkin eyler, kıandan şafradan ⁽⁶⁾olan ısıtmaları giderir, tab'iyatı³⁵ yumuşadur, ⁽⁷⁾yürece kuvet virür, gönli ferağ ider. ^[34b/1]Çok fâyidesi vardır. Şan'atı oldur kim ⁽²⁾tâze kızıl gül yabrağın dört rıtlı ala, bir ⁽³⁾içi sırçalı küpe kıoya, anuñ üzerine ⁽⁴⁾on rıtlı şu kıoya, bir gün gice tura. ⁽⁵⁾Andan el-ile kıatı dutalar, sıkalar. Şu eşeri ⁽⁶⁾kalmaya. Andan ol şuyı bir taş cölmege ⁽⁷⁾koyalar, ol kıadar kıaynadalar nışfı kıala, karşı ^[35a/1]kaynarken kefin alalar, şâfi ideler. Ol ⁽²⁾şuyı dört rıtlı şeker kıoyalar, yumuşak od üzerine ⁽³⁾şuyı kıaynadalar, hatâ³⁶ kıoyula, kıvâma gele. ⁽⁴⁾Şoıra indireler, kıalayalar, vaķt-i hâcetde isti'mâl ⁽⁵⁾ideler. Nâfi' ola.

Diger: Benefşe şarâbı ⁽⁶⁾harâreti ve ruķubeti ve zâti'l-ceb maraşına ⁽⁷⁾ve gögse ve bevlı ve şafrâyı yürüdür.

³⁵ d. **Dev** 1011 tabî'at.

³⁶ İki farklı imla ile yazılmış: Hıtâ (hatta).

Ya'nî ^[35b/1]sidük dutılmasına eyüdü. İlä şapı ayırtlanmış ⁽²⁾ola. Şapı yaramazdur. Dimâ'uñ ve başuñ her ⁽³⁾dürlü maraşlarına devâdur. Mücerebdür. Şan'atı ⁽⁴⁾oldur kim tâze benefşeî şabından arıdalar, yâhüz ⁽⁵⁾ķurusın alalar, her ķankısı bulunursa bir bucuķ ⁽⁶⁾rıtıl benefşeye dört şu koyalar, yapķe yapķe kayna⁽⁷⁾dalar, ĥatâ benefşe ağara, ķuveti şuya cıķa. ^[36a/1]Andan indireler, süzeler. benefşeî şıķalar, bu şu⁽²⁾yı yine ocağa koyalar, içine dört rıtıl aķ ⁽³⁾şeker koyalar, od üzerine az yalıñla bişüreler, ⁽⁴⁾ķarşu köpügin alalar, ĥatâ koyulan andan bir içi ⁽⁵⁾sırçalı kaba koyalar, vakt-i ĥacetde ĥarc ⁽⁶⁾ideler. Çiçekler şarâbı heb bu resme ideler.

⁽⁷⁾Diger: Nâr şarâbı ķuşmağı men'ider ve şusuz^[36b/1]ıġı ķandırur ve ma'deye ķuvet virür, baş ağrısın ⁽²⁾giderir ve yemek yemege iştâhı getürür ve şafrâdan ⁽³⁾olan maraşlara çok fâyide ider. Şan'atı ⁽⁴⁾oldur kim mâyeĥôş enâr kim dânesi kıızıl ⁽⁵⁾ola ve hem olmuş ola, ĥâm olmaya, ağaçdan ⁽⁶⁾bıćak ideler, ķabın şoyalar, dânesin ayıralar, ⁽⁷⁾şıķalar, süzeler, şâfi ideler. Andan iki vaķiye ^[37a/1]süzülmüş enâr şuyına bir vaķiye şeker koyalar, ⁽²⁾ķaynadalar, köbügin aldıķdan şoñra içine birez ⁽³⁾na'ne

ķatarlar, ķaynadalar, ķivâma gele. Andan indireler, ⁽⁴⁾şaklayalar, vakt-i ĥacetde isti'mâl ideler.

Diger: ⁽⁵⁾Alma şarâbı şovuçdur, yüregi ve ma'deyi ve nefesi ⁽⁶⁾ķuvetlendirür ve gönli feraĥ eyler, şafrâdan ⁽⁷⁾olan ķuşmağı giderir ve şafrâdan olan ishâli ^[37b/1]giderir ve şafrâdan olan maraşları giderür. ⁽²⁾Şan'atı oldur kim eyü olmuş alma ķu[r]ıtlı ol⁽³⁾maya, 'abâyıla sileler. Andan ağaç bıcağıla ⁽⁴⁾her almaı dört päre ideler, çekirdegin eşi⁽⁵⁾gi bile gidereler. Andan bir taş dibek içinde ⁽⁶⁾almayı dögeler. Andan şıķalar, şâfi ideler ⁽⁷⁾ve ol şuyı ol ķadar ķaynadalar kim nışfı ^[38a/1]ķala. Andan bu ķaynamış³⁷ alma şuyından bir kıye şeker, ⁽²⁾bućuķ vaķiye alma şuyı ķatarlar, tamâm koyulınca ⁽³⁾ķaynadalar. Andan indüreler, vakt-i ĥacetde ĥarc ⁽⁴⁾ideler.

Diger: Ayva şarâbı daĥı yüregi şo⁽⁵⁾ğıdır, ķuvet virür ve feraĥlık virür, iştihâyı ⁽⁶⁾aćar, ishâli keser ve ķuşmağı keser ve şusuz⁽⁷⁾ıġı sâkin ider ve yürek oynadıġın giderir. ^[38b/1]Şan'atı oldur kim ekşirek ķurtsuz ayvayı ⁽²⁾alalar daĥı zikir olan alma terkîbi gibi ideler.

⁽³⁾Diger: Turunc ve limon şarâbı

³⁷ Metinde, faynamış.

sovukdur, harâreti ⁽⁴⁾giderir, ma' de
iştihâsın kuvetlü ider ve şafrâdan
⁽⁵⁾olan kusmağı giderir ve şusuzlığı
giderir ve hazmı ⁽⁶⁾eyü ider. Şan'atı
oldur kim eyü limonı ağac ⁽⁷⁾bıcağıla
kabın şoyalar, şıklar, şuyın alub
süzeler, ^[39a/1]ol şudan on vakiye bir
taş cölmege koyalar, ⁽²⁾kaynadalar tâ
ki yarısı kıla. Andan ol limon ⁽³⁾şuyı
veznince ak şeker katalar,
kaynadalar, kıvâma ⁽⁴⁾getürelər,
indireler, isti'mâl ideler.

Diger: Emrüd ⁽⁵⁾şarâbı³⁸ dahı ishâl
olanlara çok fâyide ider, ⁽⁶⁾ma' desin
ve bağırsaqların kuvetlendirür,
harâreti ⁽⁷⁾sâkin ve buhârı³⁹ def' ider.
Şan'atı budur ^[39b/1]kim kekrelü hâm
göynime[mi]ş emrüd şuda ol ⁽²⁾kadar
kaynadalar. Hatâ, muharâ ola. Andan
indürelər, ⁽³⁾şovuduğdan şöñra
şıklar, şuyını cölmege koyalar,
⁽⁴⁾yarısınca ak şeker katalar,
koyalınca kaynadalar. ⁽⁵⁾Andan
indürelər, vakt-i hâcetde isti'mâl
⁽⁶⁾ideler.

Pes iy döst kaçan girü kılan yemişler
⁽⁷⁾şarâbın bişürmelü olsañ bu
didüğümüz şarâblara ^[40a/1]göre kıyâs
idesin.

³⁸ Metinde, eşrâbı.

³⁹ Metinde, nücârı.

Bâb-ı onıncı: Ma'cünlar murabâlar
⁽²⁾düzmesin beyân ider.

Ma'cün-u necâh, sevdâdan ⁽³⁾olan
balgâmı ki yelmeşikdür ve
göynimişdür şafrâları ⁽⁴⁾ishâl ider ve
bedeni bunlardan arıdur. ⁽⁵⁾Şan'atı
oldur kim kıara helîle ve bal-ıla ve
emlec ⁽⁶⁾çekirdekleri arınmış ola, her
birinden onar ⁽⁷⁾dirhem alalar,
[b]esfâyic kabı yumuşak dögeler,
^[40b/1]eftimün usţuğudus⁴⁰ türbed⁴¹ her
birinden ⁽²⁾beşer dirhem alalar, külisini
dögeler, eleyeler ⁽³⁾ve yetecek kıadar
kefi alınmış bal-ıla yoğuralar ⁽⁴⁾ve
vakt-i hâcetde beş mişkâl isti'mâl
ideler.

⁽⁵⁾Diger: Ma'cün-u felâsife balgâmı
keser, göñli ⁽⁶⁾ferah ider, yemegi
siñdürür, bedeni kuvetlendirür,
⁽⁷⁾meni arturur, dil ağırlı'ın giderür.
Şan'atı ^[41a/1]budur kim büber ve dâr-ı
fülfül ve zencebil ve dârcını ⁽²⁾ve
emlec ve bal-ıla ve şeytarenc ki aña
zerküla ⁽³⁾dirler ve zirâvend-i
müdeber⁴² ve 'ırk-u bâbünec ki ⁽⁴⁾aña
bâbâdiye köki ve köknâr içi ve
hin⁽⁵⁾düstân kıozı içi ve husyetü's-

⁴⁰ d. usţuğudus.

⁴¹ d. türbüd.

⁴² d. zerâvend-i müdevver.

sa'leb⁴³ her ⁽⁶⁾birinden onar dirhem rāziyāne tohmı yedi ⁽⁷⁾dirhem. Bu otları ayrı ayrı iki otlar kadar ^[41b/1]kefi alınmış bal-ıla karşıduralar, vaqt-i hācetde ⁽²⁾yeyeler.

Diger: Ma'cūn-u iṭrīfil ?şağ'ra ma'deyi ⁽³⁾kuvetlendürür, yemeği siñirir, buḥārı dimāğa ⁽⁴⁾çıkmağa kımaz, zeyrek ider, siñirleri ⁽⁵⁾berkidür, dimā'uñ sovuqluğına ve balğamdan ⁽⁶⁾olan maraşlara fāyide ider, geç kıocaldur ve ⁽⁷⁾gözi nūrlu ider, bevāsir rencine eyüdü, ^[42a/1]beñzi kızardur. Şan'atı budur kim şaru helfile ⁽²⁾kıba ve kābūlī helfile kıba ve kıara helfile nim⁽³⁾keft döğilmüş ve belfile ve emlec döğülmüş ⁽⁴⁾ve elenmiş her birinden onar dirhem evel bādem ⁽⁵⁾yağıla küli ed'iyeleri⁴⁴ ovalar, üç ed'ye ⁽⁶⁾kadar kefi alınmış bal-ıla yoğuralar, ma'cūn ⁽⁷⁾ideler, bir şırçalı kıabda şaklayalar, gice yata^[42b/1]caç vaqtin isti'māl ideler, meger müşhil ma'cūn ⁽²⁾ola kim gündüz isti'māl ideler. Şerbeti biş ⁽³⁾dirhem⁴⁵ ki iki yıl kuveti gitmez.

Diger: Gül ⁽⁴⁾murabāsı kim aña gülbe şeker dirler, balğamı ⁽⁵⁾azaldur,

⁴³ d. ḥuşşa-s-sa'leb.

⁴⁴ d. edviye.

⁴⁵ Metinde, bişirdirem. Ayrıca bkz. **Yel** 144.

ma'deye cigere kıvet virür, yemeği hāzm ⁽⁶⁾itdürür. Şan'atı budur kim tāze kızıl gül ⁽⁷⁾yaprağın alalar, kıalburdan geçireler. Andan ^[43a/1]bir rıtlı gül yaprağına üç rıtlı şeker kıarış⁽²⁾duralar, çok ovalar, içi sırçalı kıaba kıoyalar, ⁽³⁾amā kıoldurmayalar, güneşe kıoyalar, üzerine ⁽⁴⁾bir nesne kıabayalar kim güneş içine eser eyleye, ⁽⁵⁾her gün el-ile üç gez yoğuralar, otuz ⁽⁶⁾gün bu resme terbiyet ideler. Eger şeker yerine ⁽⁷⁾bal kıoyarlarsa olur.

Diger: Güveği otı ^[43b/1]murabāsı ve fesligen murabāsı ve na'na murabāsı ⁽²⁾ve ayva çiçeği murabāsı külisi gül murabāsı ⁽³⁾gibidür.

Diger: Alma murabāsı ma'deye kıvet virür, ⁽⁴⁾göñli feraḥ ider. Şan'atı budur kim eyü sağ ⁽⁵⁾almayı dört bāre eyleyeler, çekirdeğin eşigin ⁽⁶⁾gidereler, kül⁴⁶ üzerine kıoyalar, kıaynadalar, ⁽⁷⁾kıoyulınca andan indüreler, şuyın şüzeler, ^[44a/1]içine şeker kıatalar, kıaynadalar, kıvama gele. Andan ⁽²⁾indireler ısı-la ol yumuşak alma üzerine dökeler, ⁽³⁾şovu[yı]nca dura. Andan yine şüzeler, kıaynadalar, alma ⁽⁴⁾üzerine dökeler, sovuynca dura, yine şüzeler,

⁴⁶ köz, bkz. **Yel** 145

⁽⁵⁾ kaynadalar, yine alma üzerine dökeler, hatâ şu ko⁽⁶⁾ yulınca tamâm koyulunca almaya karışduralar. Andan ⁽⁷⁾ üstine birez gül şuyı dökeler, içinde misk ^[44b/1] ve za'ferân ezilmiş ola ve rengi kıokusu gâyet ⁽²⁾ hûb ola.

Diger: Şalgam murabâsı ve cükündür ⁽³⁾ murabâsı ve küli yemişler murabâsı alma murabâsı ⁽⁴⁾ gibidür. Bunları dağı böyle düzeler. Eger her ⁽⁵⁾ birisine za'ferân ve misk ve gül şuyı ve karanfil ⁽⁶⁾ ve ısı otlar kıoysalar râyhası hûb ve kıuvetlü ola.

Diger: Turunc ve nâr murabâsı ^[45a/1] bu resmedür: Turunc kıabın alalar, için ⁽²⁾ gidereler, amâ kıabınıñ içindeki ulaşıq aq teni⁴⁷ ⁽³⁾ gidermeyeler, ufacıq toğrayalar. Andan bir nice ⁽⁴⁾ gün tuzlu şuda ısladalar, karşı şuyın ⁽⁵⁾ değışireler, hatâ acısı gicince. Andan şöıra ⁽⁶⁾ cülâbı bunuñ üzerine 'ağd idüb kıvâma ⁽⁷⁾ getüreler. Nitekim alma murabâsı iderken alma ^[45b/1] şuyıla şekeri kıaynadub alma üzerine dö⁽²⁾ külür idi. Döne döne yine ancılayın ⁽³⁾ cülâbı tuzlu sudan ısladub acısı ⁽⁴⁾ alınan turunc kıabına⁴⁸ üzerinde kıvâma getüre⁽⁵⁾ sin. Vakt-i

hâcetde isti'mâl ideler.

Diger: ⁽⁶⁾ Cülâbuñ şan'atı budur kim vakt-i hâcetde ⁽⁷⁾ bir mikdâr şekeri alalar, bir kıalaylu tencereye ^[46a/1] kıoyalar. Andan üzerine ol mikdâr şu kıoyalar ⁽²⁾ kim şu üzerine çıqa, kıarıştıralar, şekere ezile, ⁽³⁾ yab yab kıaynadalar, kıoyılanmağa yakın ola. ⁽⁴⁾ Andan şöıra üç şekere kıadar gül şuyın kıatalar, ⁽⁵⁾ girü kıaynadalar. Şöıra indürelere, turunc kıabı ⁽⁶⁾ üzerine dökeler, şovuyunca dura. Andan ⁽⁷⁾ süzeler, kıaynadalar, yine dökeler, üç kere ^[46b/1] böyle ideler. Eger kıokusu ve rengi hûb ola ⁽²⁾ dilerse cülâb kıvâma geldü'inden şöıra ⁽³⁾ birez gül şuyı ve misk ve za'ferân kıarışturalar.

⁽⁴⁾ *Bâb-ı on birinci: Vaşiyetler beyânındadır kim* ⁽⁵⁾ *vakiye ve rıtl didüğinden maqşud nedür* ⁽⁶⁾ *anı beyân ider.*

Evvel vaşiyet budur kim ⁽⁷⁾ şovukdan olan maraşları ısı devâlarla ^[47a/1] ilâc ideler ve ısdan olan maraşları şovuk ⁽²⁾ devâlarla ilâc ideler tâ kim artub maraş⁽³⁾ lar ziyâde olmaya.

Bâb ikinci vaşiyetler otlar⁽⁴⁾ birle ilâc ide. Bir zamân eger gitmezse ⁽⁵⁾ nefse ve mizâ[ca] göre kıolayca nesnelere ilâc ⁽⁶⁾ ide kitâbda zikir iddüğimiz ilâclar ⁽⁷⁾ gibi. Eger maraşı bunlarla

⁴⁷ eti bk. **Yel** 146

⁴⁸ d. kıabınıñ.

gitmeyüb artar^(47b/1)sa kuvetlü
ed'iyelere muhtâc olursa ⁽²⁾bir emîn
dînin saklar tabibe maraşını 'ilâc
⁽³⁾ide. Andan ol ne dir duta.

Faşıl: Bu kitâbda ⁽⁴⁾zikir olan
vakiyeden ve rıhtan murâd nedür
⁽⁵⁾anı beyân ider. Vakiye on iki

dirhemdür. ⁽⁶⁾Rıhtıl on iki vakiyedür.
Yüz kırk dört ⁽⁷⁾dirhem olur.

Temet bi 'avni'llah Te'âlâ ketebe fi
cemâziye'l-evel sene 963 Tamam el-
fağır Mehemed.

7. Sonuç

XVI. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edilmiş *'ilâc-nâme* dili bakımından çok şekillilik arz etmektedir. Dilde standartlaşmanın olmadığı bir dönemde özellikle edebî bir kaygı gütmeyen ve kimi zaman çok eğitilmiş olmayan müstensihlerin elinden çıkan bu tür kullanımları normal karşılamak, dilin çeşitli katmanlarının temsilcileri olarak değerlendirmek ve bilimsel çalışmalarda mümkün olduğu kadar düzeltmeye çalışmamak gerekir. Bu gibi metinlerde müstensihin gerek Arapça-Farsça kelimelerin asli imlalarına hakimiyeti konusunda zayıflığı (ya da bunları *Evliyâ Çelebi* gibi özellikle telaffuzuyla verme gayreti) gerekese Türkçe kelimelerin kalıplaşmış imlasına uyma konusundaki "dikkatsizliği" kalıplaşmış imlanın dışına çıkan bazı söyleyişleri bize aksettirmesi bakımından önemlidir. Bu gibi çok şekilli Arap harfli metinlerin transkripsiyon metinleri denilen Osmanlı Türkçesinin telaffuzlarını daha XVI. yüzyıldan itibaren bize görme imkanı sağlayan metinlerle birlikte değerlendirilmesi bu dönem için fonetik çalışmalar bakımından yeni ve ilginç sonuçlar ortaya çıkarabilir.

Metinle ilgili değerlendirmeler sonucu denilebilir ki *'ilâc-nâme* dildeki fonetik gelişmeleri ve değişimleri gösteren geçiş dönemi eserdir. Muhakkak bu fonetik farklılaşmalar XVI. yüzyıla birlikte başlamamıştır. Kalıplaşmış Osmanlı imlasının gizlediği bu özellikler farklı dil katmanlarında yahut ağızlarda muhakkak XVI. yüzyıldan önce de vardı. Mevzubahis dilse ve dolaylı olarak insansa dilde tek şekilli bir durumun olabileceğini düşünmemek gerekir. Osmanlı Türkçesinde tek şekillilik olsa olsa bir imla hususiyeti olabilir.

Kaynakça

- Ada ADAMOVIĆ, Milan, (2001), *Das Türkische des 16. Jahrhunderts Nach den Aufzeichnungen des Florentiners Filippo Argenti (1533)*, Göttingen: Pontus Verlag.
- AKSULU, Melek, (1998), *Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgievic (1505-1566) ve Türklerle İlgili Yazıları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin, (2000), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK.
- Bay BAYAT, Ali Haydar, (2007), *Kemâliyye*, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- DEVELİ, Hayati, (1995), *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara: TDK.
- Dev DEVELLİOĞLU, Ferit, (1999), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 16. bs., Ankara: Aydın Kitabevi.
- DUMAN, Musa, (2008), "Klasik Osmanlı Türkçesinde i/e Meselesine Dair", *Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Makaleler*, İstanbul: Kesit Yayınları, 41-74.
- DUMAN, Musa, (2000), *Birliğili Muhammed Efendi Vasiyyet-name*, İstanbul: R Yayınları.
- DUMAN, Musa, (1995), *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Ankara: TDK.
- RF EBULFEYZ MUSTAFA EFENDİ, (2012), *Risâle-i Feyziyye Fî Lügâti'l-Müfredâti't-Tıbbiyye* (Yay. Haz. Şaban Doğan), İstanbul: Değişim Yayınları.
- ECKMANN, J, (1953), "Kelime Ortasında Anorganik B, P ve M'nin Türemesi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, X, 313-320.
- ERGIN, Muharrem, (2003), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GABAIN, A. Von, (2003), *Eski Türkçenin Grameri*, 4. bs., Ankara: TDK
- Bar GEORGIEVIC, Bartholomaeus, (1544), *De Turcarum Ritu et Cereamoniis*, Antverpia.
- Gül GÜLENSOY, Tuncer, (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, I-II, Ankara: TDK.
- GÜLSEVİN, Gürer, (2007), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK.
- HAZAI, G., (1973), *Das Osmanisch-Türkische Im XVII. Jahrhundert Untersuchungen An Den Transkriptionstexten Von Jacab Nagy De Harsany*, Budapest: Akademia Kiado.
- Cud İBRAHİM CÜDİ EFENDİ, (2006), *Lûgat-i Cûdî*, (Yay. Haz.:İ. Parlatur, B. Tezcan Aksu, N. Tufar), Ankara: TDK.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin (Editör), (1999), *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz, (2005), *Klâsik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16., 17. ve 18. Yüzyıl)*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kar KARTALLIOĞLU, (2010), Yavuz, *Bernardo da Parigi'nin Söz Kitabı 400 Yıllık İtalyanca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl, (2008), *Galatât Sözlükleri*, 1. bs., İstanbul: Simurg.
- LUBENAU, Reinhold, (2012), *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*, (Çeviren: Türkis Noyan), I-II, 1 bs., İstanbul: Kitap Yayınevi.
- MEGISERO, Hieronymo, (1612), *Institutionum Linguae Turcicae*, Anno.
- Men MENINSKI, Franciscus à Mesgnien, (2000), *Thesaurus Lingarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae*, I-III, İstanbul: Simurg.
- Bur MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ, (2000), *Burhân-ı Katı*, (Yay. Haz.:M. Öztürk, D. Örs), Ankara: TDK.
- ÖZKAN, Mustafa, (2001), *Türkçenin Ses ve Yazım Özellikleri*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Lex REDHOUSE, J., (2001), *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

KİTÂB-I 'İLÂC-NÂME (1556) ADLI BİR KEMÂLİYYE NÜSHASI VE ESERİN DİLİ ÜZERİNE

- SHAWKY HASSAN AHMED ABDO SHABAN, (1987), *Türkiye Türkçesi'nde Kullanılan Arapça Kelimeler Üzerinde Fonetik ve Morfolojik Bir İnceleme*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- STACHOWSKI, Stanisław, (1998), *Osmanlı Türkçesinde Yeni Farsça Alıntılar Sözlüğü*, İstanbul: Simurg.
- Ste** STEINGASS, F., (1998), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut, Lebanon.
- Şah** ŞAHİN, Hatice, (2005), "Anadolu'da Yazılmış Bir Tıp Kitabı Kemâliyye", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VI, 9: 147-177.
- Kam** ŞEMSEDDİN SAMİ, (1996), *Kâmûs-ı Türkî*, 7. bs., İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, (1999), *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul: YKY.
- TS** TDK, (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara.
- Tar** TDK, (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara.
- Der** TDK, (1993), *Derleme Sözlüğü*, I-XI, Ankara.
- Tul** TULUM, Mertol, (2011a), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK.
- TULUM, Mertol, (2011b), *Osmanlı Türkçesine Giriş*, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- YAĞMUR, Ömer, (2013), "De Turcarum Ritu et Cereamoniis (1544) İçerisinde Bulunan Çeviri Yazılı Sözlük Üzerine", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 30 Eylül-4 Ekim 2013 Bildiri Kitabı II*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 619-633.
- Yel** YELTEN, Muhammet, (1993), *Şirvanlı Mahmud Kemâliyye*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Zen** ZENKER, T., (1979), *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch Dictionnaire Turc-Arabe-Persan*, I-II, Hildesheim-New York: Georg Olms Verlag.

